

Dr TOMA POPOVIĆ

UPRAVNA ORGANIZACIJA HERCEGOVAČKOG SANDŽAKA U XVI VEKU

U naučnoj literaturi do sada nije u celini proučena i sistematski prikazana organizacija vlasti i upravno uređenje neke turske provincije u našim zemljama. U svojoj disertaciji *Bosanski pašaluk*, Hazim Šabanović je, u njenom uvodnom delu, napomenuo da je prikazao i upravno uređenje tog pašaluka, ali on, na žalost, nije objavljen. Pokušaji drugih pisaca, koji su se ovim pitanjima samo uzgred bavili, svode se, uglavnom, na manje-više filološka objašnjavanja pojedinih ustanova. Ovaj rad predstavlja pokušaj da se na osnovu građe Dubrovačkog arhiva, objavljenih izvora i literature prikaže upravni aparat Hercegovačkog sandžaka u XVI veku.

Od svog osnivanja, 1470. godine, do osnivanja Kliškog sandžaka, 1537. godine, Hercegovački sandžak je bio izrazito krajiški sandžak, čiji su namesnici imali široka ovlašćenja ne samo u vojnim i političkim akcijama nego i u unutrašnjoj upravi. U toku celog XVI veka i Jadransko more je bilo stalno poprište velikih morskih sukoba hrišćanskih sila i Turske. To je dovodilo do toga da je Hercegovina, u to vreme, često bila centar, odakle je Porta preko svojih namesnika rukovođila zamašnjim ratnim, političkim i diplomatskim akcijama. Zbog toga je upravljanje hercegovačkim sandžakom do 1580. godine poveravano redovno istaknutim ličnostima.

Osnivanje Bosanskog pašaluka 1580. godine, kome je i on pripao, položaj hercegovačkog sandžaka se iz osnove izmenio. Ranije, dok je bio u sastavu Rumelijskog pašaluka, uticaj rumelijskog beglerberga nije se gotovo ni osećao, naročito na unutrašnju upravu u sandžaku. Tako je, na primer, izvršenje ugovora kojima su bili regulisani politički i ekonomski odnosi Turske i Dubrovnika, ukoliko su se odnosili na njegovu provinciju ili su na neki drugi način mogli da uđu u domen njegovog rada, bilo povereno hercegovačkom sandžakbegu, s tim što je u slučajevima nesporazuma odluku donosila Porta. Uvid Porte u stvari te pokrajine bio je neposredan, tj. Hercegovina je, sa sandžakbegom na čelu, bila znatno više vezana za centralnu vlast nego što je s njom opštala preko nadležnog beglerberga, naročito kada su u pitanju unutrašnja uprava i manje vojne akcije. Građa kojom smo se koristili upućuje nas, isto tako, na zaključak da je hercegovački sandžakbeg bio nezavisan od bosanskog sandžakbega,

kad je u pitanju unutrašnja uprava. Činjenica da su u pojedinim momentima, obično u ratovima, a naročito onim koje su bosanski namesnici preduzimali protiv hrvatskih i ugarskih zemalja, hercegovački namesnici bili pod komandom bosanskih sandžakbegova, ne govori ništa, jer su i namesnici Hercegovine, povremeno, istupali kao seraskeri pojedinih pohoda, svakako onih koji su se vodili na njihovoj teritoriji ili su sa nje polazili, uostalom kao i namesnici Bosne. Zbog toga smatramo da nema osnove tvrđenje nekih naših pisaca da je tada Hercegovački sandžak bio, na izvestan način, u zavisnom položaju od Bosanskog sandžaka¹. Upravni akti hercegovačkih namesnika ne samo da govore o njihovoj samostalnosti na poslu nego i ne pominju neko uplitanje bosanskih sandžakbegova u te poslove kao starijih na ranglisti provincijskih namesnika. Od osnivanja Bosanskog pašaluka prava hercegovačkih sandžakbegova naglo su se suzila; njihova ovlašćenja prema Dubrovniku, na primer, svela su se na rešavanje sitnih sporova bez prava na bilo kakvu samostalnu akciju. Međutim, gde se sad rešavaju sva značajnija ekonomska ili politička pitanja postalo je sedište bosanskog paše, kome se sad upućuju iz Dubrovnika sva ona poslanstva koja su pre, radi svršavanja tih poslova, išla u Foču ili Pljevlja.

Turci su u Hercegovini, posmatrano u celini, proveli istu organizaciju vlasti kao u bilo kojoj drugoj provinciji Carstva: na čelo sandžaka postavljen je carski namesnik, sandžakbeg, sudstvo je povereno kadijama, dok su poslovi, koji u najširem smislu ulaze u domen državnih finansija, u velikoj meri ostali u rukama Porte da ih na razne načine vodi prema svojim potrebama. Međutim, upravna organizacija Hercegovačkog sandžaka odlikuje se izvesnim osobenostima koje su proistekle iz njegovog graničnog položaja koji je izazvao izvesne osobenosti i u njegovom vojnom uređenju, njegove društvene i privredne strukture, a naročito zbog njegovog susedstva sa Dubrovačkom Republikom s kojom je on imao zajedničke ekonomske i političke interese. Zbog toga su turski funkcioneri u Hercegovini dobijali od Porte posebna ovlašćenja i dužnosti koje uprava drugih provincija nije imala. Dubrovačke arhivske vesti o turskoj administraciji u Hercegovini i o njenim posebnim poslovima veoma su bogate i predstavljaju mogućnost da se ta administracija sagleda sa gotovo svim njenim ustanovama u toku njihovog stvaranja i razvitka, i to u XVI veku, kad je centralna vlast bila još uvek dovoljno jaka da u potpunosti nadgleda rad svojih provincijskih organa.

SANDŽAKBEG

Reči *sandžak* ili *liva* doslovno znače zastava, ali kao upravni termin u Osmanskom carstvu označavaju veće ili manje vojno-političke i administrativne jedinice na koje se delilo to Carstvo, niže od beglerbegluka, a više od vilajeta, odnosno kadiluka². Zvanični naziv za carskog

¹ Safet beg Bašagić-Redžepašić, *Kratka uputa u prošlost Bosne (od g. 1463-1850)*. Sarajevo 1900, 43; Vladislav Skarić, *Podaci za historiju*

Hercegovine od 1566. do sredine 17. vijeka. GZM XLIII, sv. 2, 1931, 55.

² Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*. Sarajevo 1959, 109.

namesnika koji se nalazio na čelu jednog sandžaka bio je *sandžakbeg* ili *mir-i liva*. Uporédo sa ovim nazivima zadržali su se, do tridesetih godina XVI veka, u turskim zvaničnim dokumentima pisanim našim jezikom, kao i u dubrovačkim dokumentima, i domaći nazivi za ovog velikodostojnika: *vojvoda*³, *gospodar zemlje Hercegovae*⁴, *krajišnik*⁵, a u dubrovačkoj latinskoj kancelariji: *sanzachus craisnicus noster*⁶ i *sanzachus vicinus noster*⁷. Ove nazive treba, delom, smatrati ostacima srpske srednjovekovne pravne terminologije koji su se očuvali i po dolasku Turaka, ali sada kao sinonimi za reč *sandžakbeg*. Oko 1530. godine ovi nazivi nestaju iz zvanične upotrebe; Dubrovčani su od tada redovno upotrebljavali samo naziv: *sangiacchus Cherezegovinae*⁸.

Sandžakbega je postavljao, u sultanovo ime, veliki vezir, i to po pravilu na dve godine, ali on se zadržavao u jednoj provinciji prema kasnijem nahodjenju Porte: neki su ostajali na dužnosti samo nekoliko meseci, dok su drugi ostajali i po nekoliko godina⁹. Isto tako, u slučaju rata ili nekih naročitih dužnosti, sandžakbeg nije morao lično upravljati svojom provincijom, nego je tamo mogao uputiti svog zastupnika, *kajmakama*, odn. *muselima* da ga zastupa u svim poslovima¹⁰.

Hercegovački namesnici su nosili titule *beg* ili *paša*. Kao i sandžakbegovima drugih provincija, i njima je pripadala titula i rang bega. Titulu paše su nosili oni koji su dobili taj naziv zbog svojih ranijih zaslug, ali je njihov položaj kao namesnika ostajao isti¹¹.

Sedište hercegovačkih namesnika bilo je do osamdesetih godina XVI veka u Foči, a od tada u Pljevljima¹². Oni su to sedište privremeno prenosili i u druga mesta; bolje rečeno, oni su privremeno stolovali i u drugim mestima. Mehmed-beg, »mostarski paša« stolovao je, oko 1522. godine, u Mostaru¹³. Ali i Mostar, kao i Gacko, Nevesinje, Novi, Gabela i drugi hercegovački gradovi javljaju se uvek kao privremeno sedište hercegovačkih namesnika. Zbog raznih službenih potreba, redovnih ili ratnih, hercegovački namesnici boravili su u pojedinim mestima svoje provincije često i više meseci, a gotovo svaki od njih činio je to zbog toga što mu je pojedino mesto više odgovaralo od drugog za zimovanje ili letovanje¹⁴.

³ Gliša Elezović, *Turski spomenici*, knj. I, sv. 1. Beograd, SAN, 1940, dok. br. 33, 102, 171, 212 i d.; Ljub. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, knj. I, deo II. Beograd, SAN, 1934, dok. br. 838, 871, 874 i d.; Ćiro Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive*. Sarajevo, 1911, dok. br. 36, 37, 42 i d. H. Šabanović, *Vojno uređenje Bosne od 1463, do kraja XVI stoljeća*. Godišnjak Istorijskog društva BiH, 1952, 171—204.

⁴ Ljub. Stojanović, nav. delo, dok. br. 871, 875, 917 i d.; Ćiro Truhelka, nav. delo, dok. br. 33, 42, 74.

⁵ Ćiro Truhelka, nav. delo, dok. br. 27.

⁶ Državni arhiv u Dubrovniku: Acta Consilii Rogatorum (skr.: Cons. Rog.) XXX, 68', 200'; XXXVI, 182';

XXXVII; 126 i d.

⁷ Isto, XXIX, I, 239; Državni arhiv u Dubrovniku: Lettere e commissioni di Levante (skr.: Lett. di Lev.) XIX, 38', 55', 58 i d.

⁸ Cons. Rog. XXXVI, 19; XXXVII, 76 i d.

⁹ Vid. Popis hercegovačkog namesnika u XVI veku koji se objavljuje u sljedećoj knjizi Priloga.

¹⁰ Više vid. u onom delu ovog rada gde se govori o kajmakamu.

¹¹ Vid. bel. 9.

¹² Toma Popović, *Kad je sedište hercegovačkog sandžaka premešteno iz Foče u Plevlja*. Prilozi za orijentalnu filologiju, X-XI, Sarajevo 1961, 267-71.

¹³ Lett. di Lev. XIX, 197'; Cons. Rog. XXXVI, 287'.

¹⁴ Lett. di Lev., passim.

Kao namesnik Hercegovine, sandžakbeg je u prvim decenijama XVI veka, odprilike do 1530. godine, onda kad i vrlo osetljiva dubrovačka kancelarija menja termine titulišući ga, imao pretežno ulogu krajišnika koji radi na proširivanju teritorije Osmanskog carstva i, zavodeći u svojoj provinciji vojnu vlast i njene organe, priprema uvođenje administrativnih institucija. Ovakvoj ulozi sandžakbega možda bi najbolje odgovarao srednjovjekovni turski naziv *udžbeg* (od *uc*: granica, krajina, i *beg*: gospodar, zapovednik, — dakle krajišnik), koji je označavao vojnog komandanta kome je poverena straža u graničnim oblastima Carstva gde nije bila uvedena redovna vlast. Od pomenutih godina, obeleženih u unutrašnjoj istoriji Turske velikim aktima Sulejmana Zakonodavca, kojima se definitivno učvrstio osmanski režim, hercegovački sandžakbeg je vojni i civilni upravnik svoje provincije koji ima, kao i svi ostali, i niz dužnosti proisteklih iz posebnog položaja njegovog područja. On se sve ređe upušta u samostalne vojne akcije, učestvujući sada u vojnim pohodima kao prvi timarski obaveznik svoje pokrajine koji radi u skladu sa određenim Portinim naređenjima. U toj ulozi on odvodi svoju vojsku na daleka ratišta, ali interвениše i protiv susednih hrišćanskih poseda.

Tokom XVI veka hercegovački namesnici su najčešće učestvovali u ratovima na Zapadu, protiv Mlečana, Ugarske i Austrije, ili, u ratovima Svete lige i Turske, na svojoj teritoriji, ali su neki od njih išli i na daleka ratišta u Aziji i Africi. Tako je, na primer, Mustafa-beg Dautpašić učestvovao u pohodu sultana Selima I na Siriju i Egipat 1517-1518. godine¹⁵. Mehmed-beg Isabegović ratovao je 1508. godine u Maloj Aziji¹⁶. U ratu, kao svom osnovnom zanimanju, mnogi od njih su provodili najveći deo svoga begovanja i veoma retko su dolazili u svoju provinciju. Mehmed-beg Isabegović, koji je dva puta, od marta 1507. do aprila 1509. i od marta 1513. do oktobra 1515. godine, bio hercegovački sandžakbeg, proveo je, na primer, skoro celo vreme svog begovanja u ratovima. Kad je drugi put imenovan hercegovačkim sandžakbegom, dubrovačka vlada mu nije mogla uputiti uobičajeno poslanstvo, jer se nalazio u sultanovom vojnom logoru u Brusi¹⁷. Odatle, on je u leto iste godine došao u Hercegovinu, ali samo na nekoliko meseci, da odmah potom ponovo ode u rat¹⁸. Hercegovački sandžakbegovi odlazili su na ratišta pošto bi dobili naređenje Porte koje im je obično neposredno donosio njen ulak. Tako je i 1526. godine, kad je Sulejman po drugi put kretao na Ugarsku, Mustafa-beg Alibegović dobio nalog za pokret koji mu je doneo Portin ulak¹⁹.

Ali i kad nisu neposredno učestvovali u ratu, dužnost hercegovačkih namesnika bila je da uvek drže vojsku u pripravnosti i da se staraju da vojni potencijal zemlje maksimalno odgovara njenim privrednim, odn. prirodnim mogućnostima; oni podižu i popravljaju utvrđenja, održavaju puteve, grade mostove, postavljaju granične karaule itd.

Zbog svega ovoga hercegovački sandžakbegovi su često obilazili svoju provinciju i proveravali rad nižih vojnih organa. Ove inspekcije su bile obavezne za sve namesnike koji su upravljali Hercegovinom tokom XVI veka i obuhvatale su, pored kontrole nižih vojnih organa i vojnih objekata, i kontrolu privrednih institucija; zatim gradova, puteva,

¹⁵ Cons. Rog. XXXIV, 94, 172, 231,

¹⁶ Isto, XXX, 216', 297; XXXI, 21, 26, 44'.

¹⁷ Isto, XXXII, 256, 263.

¹⁸ Isto, XXXIII, 104', 123, 125', 145'.

¹⁹ Isto, XXXVIII, 79'.

luka i dr. Broj ovih inspekcija, čini se, nije bio unapred određen, nego je bio u zavisnosti od trenutne situacije ili opšteg stanja stvari u samom sandžaku; neki namesnici obavljali su ih i po nekoliko puta godišnje, dok su drugi veoma retko napuštali svoje sedišta. O organizaciji ovih inspekcija i načinu na koji su one obavljane nemamo mnogo podataka, iako dubrovačka arhivska građa često govori o poklisarima Republike koji su išli na poklonjenje hercegovačkim namesnicima kad su vršili obilaske²⁰. Moguće je jedino utvrditi da su u njima, pored sandžakbega, uzimali učesća i visoki dostojanstvenici njegovog dvora, članovi divana, kao i veći broj nižih dvorskih službenika, čauša naročito. Tako se, na primer, u njegovoj pratnji često pominju čehanja, kapidžibaša, divan-jazidžija, češnegir, zatim divan kao celina i niži službenici, kao: čauš, konakdžija, ulak i dr. Vreme trajanja jedne inspekcije nije bilo utvrđeno, kao što se unaprijed nije određivala ni dužina boravka u pojedinom mestu, jer je to zavisilo od niza okolnosti. Činjenica da se u sandžakbegovoj pratnji nalazio i divan navodi na misao da su prilikom ovih inspekcija obavljani svi tekući poslovi vrhovne pokrajinske uprave, kao i to da se o izvršenju onih zaključaka do kojih se inspekcijom došlo raspravljalo na licu mesta i odmah odlučivalo, na primer, o postavljanju graničnih karaula, o obnavljanju i podizanju utvrđenja, o popravkama puteva, o kažnjavanju prekršitelja zakon i sl.

Uloga hercegovačkih sandžakbegova u ratovima sv. Lige protiv Turske, i posebno njihovi odnosi s Dubrovnikom, rečito svedoče i o širini njihovih prava i obaveza. Iako se Dubrovnik nije neposredno mešao u ratne sukobe Turske s hrišćanskim državama ni onda kada su ti sukobi izbijali u njegovoj neposrednoj blizini, nego se, i po cenu ogromnih žrtava, trudio da sačuva neutralnost. Njegova uloga bila je veoma značajna za obe zaraćene strane, za Tursku naročito. U ratu Turske i Svete lige 1538—1540. godine Dubrovnik je svim silama nastojao da očuva integritet svoje teritorije i svoj državnopravni položaj, ali je, i pored toga, prošao kroz veliku krizu. Za sve vreme rata kod hercegovačkog sandžakbega se nalazio po jedan, a nekad i po dva dubrovačka poklisara, sa ciljem da budno motre na sve ono što bi moglo ugroziti bezbednost Republike. Vlada se trudila da zadovolji sve zahteve turskih komandanata, a naročito hercegovačkog sandžakbega, ali da ipak ne dovede u pitanje svoju neutralnost. U junu 1538. godine ona je naredila knezu Slanog da »skupi stražu zbog prolaska Turaka na način koji mu se učini najpogodnijim«²¹. I to je bilo stalno tako: vlada je izlazila ususret Turcima, čije se ratište nalazilo nedaleko od Dubrovnika, u Boki Kotorskoj, ali je svoje granice, prolaze i tvrđave snabdevala posadama, čuvajući se incidenta s turske strane. U naročito teškom položaju našao se Dubrovnik za vreme borbi oko Novog i posle pada tog grada u španske ruke, 23. oktobra 1538. godine. Njegova vlada sa strepnjom je posmatrala okupljanje turske vojske. U decembru iste godine stigli su, kao pojačanje, zbornički i kliški sandžakbeg, tako da su se uskoro u blizini Dubrovnika nalazila tri sandžakbega sa svojim vojskama²². Dubrovčani su nastojali da svima ugođe: slali su im žito i drugi provijant,²³ posredo-

²⁰ O ovom vid. i na str. 92.

²¹ Cons. Rog. XLIV, 55.

²² Isto, XLIV, 121, 123'; Jorjo Ta-

dić, *Dubrovnik i Španija u XVI veku*. Beograd, SAN, 1932, 54.

²³ Cons. Rog. XLIV, 109, 160.

vali prilikom otkupa zarobljenika²⁴ i trudili se da ih obavještavaju o pokretima hrišćanske vojske i flote, o čemu su brižljivo prikupljali podatke²⁵. Ali, i pored toga, nevolje nisu izostale. Čete hercegovačkog i prizrenskog sandžakbega stajale su na granicama Republike i plenile trgovačke karavane. Poklisari su intervenisali kod hercegovačkog sandžakbega, pa su i novac nudili da se oslobode zadržani tovari²⁶. Međutim, on sam je izazvao najveće probleme, jer je morao da snosi veliki deo ratnog tereta. Porta mu je, čini se zbog toga, ustupila prihode turske carine na Pločama²⁷; Dubrovčani mu u tom pogledu nisu pravili nikakve smetnje i odmah su mu slali prikupljeni novac²⁸, ali mu sve to nije bilo dovoljno, pa je opet zatvarao granicu, zadržavao robu i iznuđavao novac²⁹. Nova dubrovačka intervencija išla je za tim da se dozvoli trgovački tranzit, i to, ovog puta, bar preko Popova i Slanog, nastojeći, valjda, da put što više skrene od ratnog poprišta³⁰. Posle neuspješnih pokušaja da osvoje Novi Kopna, turske trupe su se razile sve do jula 1539. godine, kad su se ponovo pojavile pod vođstvom hercegovačkog sandžakbega Bali-bega da pomognu napad flote koji je pripremao Hajredin Barbarosa. (Dubrovnik je tada ponovo preživeo kritične trenutke, ali, na svoju sreću, za kratko vreme³¹.)

I u kiparskom ratu (1570-73), jednom od najtežih iskušenja u istoriji Dubrovnika XVI veka, granice Republike su bile zaposednute turskom vojskom³², koja je prelazila preko njene teritorije, odvodila roblje i pljačkala stoku, a sve to pod izgovorom da goni uskoke³³. Hercegovački sandžakbeg je u maju 1571. godine uputio sultanu arz optužujući Dubrovčane kao uskočke jatake i kalauze³⁴. U vodama oko Dubrovnika i mletačke i turske galiije, podjednako, hvatale su i plenile, dubrovačko brodovlje, tako da je obustavljen gotovo svaki dovoz žita, robe i soli. Posle jednog sukoba u Zatonu između četiri turske barke iz Novoga »sa sto članova posade« i »tri ili četiri mletačke galiije«, Turci su gađali Dubrovnik strelama i mecima iz arkibuza, a na Kašama, kod gradske luke, na očigled celog grada, napadnut je i opljačkan jedan dubrovački brod koji se tu bio usidrio³⁵. Vlada je posle ovog incidenta molila sandžakbega da, »kao gospodar i čuvar hercegovačkog sandžaka, učini teftiš i kazni novskog dizdara koji je pustio levente iz grada«³⁶. I kasnije je vlada bila primorana da se kod sandžakbega opravdava od optužbi da u svojim lukama krije mletačko brodovlje³⁷ i da snabdeda Mlečane hranom³⁸. Tokom jula i avgusta 1571. godine kod Lokruma se usidrilo nekoliko naoružanih turskih brodova koji su sprečavali svaki saobraćaj sa gradom³⁹. Sandžakbeg je, tog istog meseca, prošao sa celom svojom vojskom preko dubrovačke teritorije i zaustavio se u neposrednoj blizini grada, kraj manastira

²⁴ U pitanju su bili i dve žene hercegovačkog sandžakbega (Isto, 118, 145), kao i porodica novskog kadije (Isto, 126).

²⁵ J. Tadić, *nav. delo*, 48-55.

²⁶ Cons. Rog. XLIV, 81-1'.

²⁷ Isto, 124.

²⁸ Isto, 132', 145', 178.

²⁹ Isto, 126', 176.

³⁰ Isto, 131'.

³¹ J. Tadić, *nav. delo*, 54; Cons.

Rog. XLIV, 205, 211, 213, 216, 220'.

³² Cons. Rog. LX, 180'; Lett. di Lev. XXXI, 82.

³³ Lett. di Lev. XXXI, 12, 13.

³⁴ Isto, 64.

³⁵ Isto, 37.

³⁶ Isto, 38-38'.

³⁷ Isto, 90.

³⁸ Isto, 95.

³⁹ Isto, 98-99.

sv. Jakova, gde mu je vlada uputila poslanstvo i njegov dolazak pozdravila topovskom paljbom⁴⁰.

Hercegovačkom sandžakbegu je za ovaj rat bilo potrebno veoma mnogo novaca, oružja, municije, razne robe i namirnica. Veliki deo tereta oko snabdevanja vojske on je prebacio na Dubrovčane. Tako je, na primer, tražio od dubrovačkih poslanika da mu vlada u tajnosti pošalje jedan top (un pezzo d' artigleria di 60), što je ona odbila nudeći sandžakbegu 800, a njegovom čehaji 200 talira⁴¹, ali mu je zato veoma često upućivala trgovce da njegov logor snabdevaju robom⁴², majstore⁴³ i lekare da vidaju vojnike i zarobljenike⁴⁴. Sve ovo bilo je, međutim, nedovoljno. Hercegovački sandžakbeg je, u skladu s Portinim naređenjem, već početkom rata sproveo jasak, tj. zabranio izvoz svih vrsta namirnica, sirovina i robe, zbog čega je Dubrovniku počela da preti glad, dok se promet trgovačkom robom naglo smanjio. Vlada je gotovo neprekidno slala poslanstva sandžakbegu moleći ga da ukine jasak i oslobodi robu koju je zadržao⁴⁵. Samo do marta 1571. godine ona je izdala sandžakbegu 2300 talira da bi ga time privolela da ukine jasak⁴⁶, ali je on ucenjivao i dalje, tražeći još 100.000 aspri⁴⁷, da ni posle toga ne obustavi jasak. U avgustu 1571. godine vlada je rezignirano pisala svojim poslanicima koji su se nalazili na Jezerima kod sandžakbega: »Uvideli smo da naša pravednost i svi razlozi koje ste primenili u našu odbranu ne koriste ništa bez kakvog dara... Dajte mu zato 3.000 talira, ali ne zbog toga što se mi osećamo krivim, nego zbog naše ljubavi i podložnosti, i... zatim ga zamolite da ukine jasak«⁴⁸. Sandžakbeg se vešto koristio optužbama hercegovačkih Turaka, a naročito kapetana turskih brodova da Dubrovčani pomažu Mlečane i uskoke, pa mu je na taj način polazilo za rukom da odugovlači ukidanje jaska i izmami što više novaca koji su mu bili neophodni za vođenje rata. Dubrovčani su tada imali teškoća i oko trga u Gabeli, gde su prodavali so, od čega su i oni i Turci imali veliku korist. Ovog puta su im i mletački i turski i uskočki brodovi potpuno omeli svaki dovoz soli, zbog čega je Memišah, hercegovački nazor, verovatno u saglasnosti sa sandžakbegom, naredio, u aprilu 1571. godine, da se sva so koja se nađe u Gabeli pokupi za vojne potrebe⁴⁹.

Dubrovnik je slao i Porti i hercegovačkim namesnicima iscrpne izveštaje o kretanju i snazi hrišćanske flote i trupa. Tako je na tajnoj sednici vlade, 22. novembra 1532. godine, odlučeno da se obavesti Porta i hercegovački sandžakbeg o kretanju hrišćanske flote⁵⁰. U februaru 1571. godine vlada je obavestila hercegovačkog sandžakbega da je »u ove vode doplovio providur Kanaletto sa 14 galija, 7 galiona i galijom fausto, od kojih su se galion, galeace sa šest lakih galija odvojili i otplovili za Kotor, dok je drugih 8 galija ostalo u ovim vodama«; zatim: »u ove vode je doplovilo 6 barki sa uskocima iz Senja i Rijeke sa oko 200 dobro

⁴⁰ Isto, 107'.

⁴¹ Isto, 57, 57'.

⁴² Cons. Rog. LIX, 235; LX, 9, 38, 180.

⁴³ Isto, LX, 32, 32'; Lett. di Lev. XXXI, 21'.

⁴⁴ Cons. Rog. LX, 158'.

⁴⁵ Isto, LX, 22', 32, 69, 104, 117, 168, 210', 234.

⁴⁶ Lett. di Lev. XXXI, 13, 14, 21.

⁴⁷ Isto, 23.

⁴⁸ Isto, 98-99.

⁴⁹ Isto, 56.

⁵⁰ Državni arhiv u Dubrovniku: Secreta Rogatorum (skr.: Secreta) I. 73'.

naoružanih ljudi«⁵¹. U junu 1572. godine vlada je molila sandžakbega »da napiše pismo Mehmed-paši i njime potvrdi kako su Dubrovčani dobri i verni haračari i kako su mu redovno slali izveštaje o kretanju mletačkih brodova«⁵². Ovakve izveštaje vlada je slala, ponekad, i nižim vojnim turskim funkcionerima, kao, 1559. godine, kad je obavestila novskog dizdara Kamber-agu »o novostima koje su dobijene iz Italije o hrišćanskoj floti«⁵³.

Sve ovo pokazuje da su Dubrovčani vrlo osetljivo izbegavali da se aktivno upliću u ratove između Turaka i hrišćanskih država, ali da su, i pored toga, ukazivali pomoć Turcima u ratnim pripremama i, uopšte, u jačanju njihovog vojnog potencijala, naročito u Hercegovini. Njihovi brodovi prevozili su u turska utvrđenja hranu, žitarice, so; zatim drvenu građu, kamenu đulad⁵⁴, gvozdene delove. Njihovi majstori, kamenari, zidari, tesari, kovači, kalafati, nedžari i brodograditelji zidali su ili popravljali tvrđave i kule u Novom i Gabeli, i gradili brodove. Tako je, na primer, dubrovačka vlada učestvovala u izgradnji utvrđenja u Novom od 1508. do 1511. godine. Njeni brodovi su, u to vreme, gotovo neprekidno prevozili drvenu građu i kamen, a u jednom slučaju, 1509. godine, vlada je odlučila da u Novi »pošalje stvari koje su potrebne za postavljanje topova«⁵⁵. Vlada je, 1518. godine, uputila sandžakbegu u Novi osam majstora zidara, šest tesara i izvesnu količinu žita⁵⁶. Tokom 1523. i 1524. godine sandžakbeg je opet tražio brodove i majstore za opravljavanje novskih utvrđenja⁵⁷, kao i brodove za zidanje Skadra. Vlada mu je, prvo, poslala 15 brodova za prevoz drvene građe iz Gabele u Skadar⁵⁸, a zatim jedan brod da tamo prevuče i topove iz Novog⁵⁹. Majstore mu je, posle, upućivala više puta⁶⁰. Kad su počele pripeme za rat Svete lige, vlada je poslala sandžakbegu u Novi 16 majstora: 4 kamenara i 12 zidara⁶¹; tokom 1540. godine, pošto su Turci ponovo osvojili Novi, slala je žito i ječam⁶². Posle rata, hercegovački namesnici počeli su da obnavljaju stara i zidaju nova utvrđenja. Dubrovački majstori popravljali su, tako, 1545. godine, luku u Gabeli⁶³, a, 1563. godine, vlada je poslala sandžakbegu u Gabelu 7.000 tesanih kamenova⁶⁴. Kad je Sinan-paša, hercegovački namesnik od avgusta 1547. do juna 1549. godine, preduzeo, 1548. godine, veliki posao oko obnavljanja utvrđenja u Novom, vlada mu je ustupila 70 zidara, zatim gvozdene delove, cigle i žito⁶⁵.

Kad je bilo potrebno, sandžakbeg je obavljao i one poslove koji su ulazili u delokrug spoljne politike Turskog Carstva. On je to činio, u skladu s opštim stanjem stvari turske politike, na osnovu posebnih Portinih naređenja, a ponekad i svojom inicijativom. Sandžakbeg je, tako, obaveštavao suseda o onim promenama u Carstvu koje treba da izazovu

⁵¹ Lett. di Lev. XXXI, 12.

⁵² Isto, 263.

⁵³ Secreta II, 43.

⁵⁴ Secreta I, 94.

⁵⁵ Cons. Rog. XXXI, 151. O učešću Dubrovčana u gradnji Novog vid. isto XXXI, 26, 29, 38, 40, 43; XXXII, 12 i d. B. Hrabak, *Vesti o utvrđivanju Hercegnovog 1508. i 1493—1494. godine*. Istorijski zapisi, knj. IX, sv. 1, Cetinje 1953, 241—52.

⁵⁶ Isto, XXXIV, 259', 260', 272.

⁵⁷ Isto, XXXVII, 206.

⁵⁸ Isto, 28.

⁵⁹ Isto, 144.

⁶⁰ Isto, 184, 200', 225'.

⁶¹ Isto, XLIII, 177, 187.

⁶² Isto, XLV, 32, 34', 45, 78.

⁶³ Isto, XLVII, 101'.

⁶⁴ Isto, LVI, 188'.

⁶⁵ Isto, XLVIII, 158', 159, 167, 167'; Državni arhiv u Dubrovniku: Delta I, 161', 163, 193'.

gest državne i diplomatske kurtoazije, kao što su: promena na prestolu, rođenje prestolonaslednika, čin obrezivanja, veliki praznici i državne svetkovine koje se slave u čast pobeđe⁶⁶. Preko njega su jednim delom išle i dubrovačke vesti za Portu, isto kao što je i on Dubrovčane ponekad obavestavao o onome što se dogodilo ili o onome o čemu je s druge strane bio obavestjen, moleći ih povremeno da se raspitaju da li su te vesti tačne⁶⁷. Kako je preko njegove teritorije prelazio jedan od najvažnijih puteva koji su povezivali Evropu s turskom prestonicom, hercegovački namesnici nisu imali samo posla oko obezbeđenja puta stranim poslanstvima nego su s njima vršili i početne političke i diplomatske kontakte, o čemu svedoče slučajevi s francuskim i španskim poslanstvima⁶⁸. O sandžakbegovim ovlašćenjima i o njegovoj ulozi u tim poslovima svedoči slučaj iz godine 1541, kad je Derviš, čehaja odsutnog Bali-bega, počeo prepisku s kraljem Ferdinandom i lično obavio pripreme oko dočeka njegovog poslanika u Hercegovini i obezbeđenja njegovog daljeg puta za Portu⁶⁹. Sandžakbeg je ponekad, verovatno najčešće s Portinom saglasnošću, održavao diplomatske i političke kontakte i pregovore sa susednim državama, naročito sa Mletačkom Republikom, o čemu, u pored ostalog, svedoči i niz čauša koje je on preko Dubrovnika upućivao u Mletke⁷⁰. O toj aktivnosti govori i broj čauša, glasnika, poslanika i emisara koji su raznim poslovima dolazili u Dubrovnik ili, preko njega, odlazili dalje. Tako je, na primer, tokom 1543. godine došlo u Dubrovnik, koliko znamo, 27 raznih sandžakbegovskih službenika; 1544 — 15; 1545 — 25; 1546 — 35; 1547 — 29; 1548 — 38; 1549 — 15; 1576 — 13; 1577 — 22; 1578 — 8; 1579 — 17; 1580 — 6; 1581 — 4; 1582 — 10⁷¹. Broj ovih izaslanika bio je, bez sumnje, veći, jer se veoma često, gotovo svake od pomenutih godina, pominju »*Turchi del Sangiaccho*«, ali se ne kaže koliki je njihov broj i kakvim su poslom došli. Ovi brojevi imaju relativnu vrednost i zbog toga što se odnose samo na one službenike, funkcionere i »zemaljsku gospodu« koje je upućivao sandžakbeg ili su očevidno bili u njegovoj službi. Ostali funkcioneri, kao kadije, nazori, emini, Portini sklavi, gradski dizdari i janjičari nisu obuhvaćeni ovim brojevima, iako postoji mogućnost da su dolazili u Dubrovnik i zbog nekog sandžakbegovog posla. Ipak, sve ovo jasno pokazuje da je sandžakbegova politička i diplomatska aktivnost bila znatna, ali da je, uzevši u obzir godine kad su njegove intervencije češće, zavisila od opštih poslova Osmanskog Carstva. Brojevi se, očevidno, smanjuju od osnivanja Bosanskog pašaluka, godine 1580, jer tada, kao što je rečeno, niz kompetencija hercegovačkog sandžakbega preuzima bosanski beglerbeg.

⁶⁶ Tako je, 1512. godine, sandžakbeg poslao jednog svog čoveka da obavesti vladu o dolasku Selima I na presto (Cons. Rog. XXXII, 123). Kasum-paša je, 1518. godine, obavestio Dubrovnik o sultanovoj pobedi protiv Safevija (Isto XXXIV, 275) i dr.

⁶⁷ Isto, XXXIII, 289'.

⁶⁸ Vid. str. 85 i d.

⁶⁹ Aleksa Ivić, *Neue cyrillische*

Urkunden aus den Wiener Archiven. Archiv für slav. Phil., XXX, 1909, 208-9.

⁷⁰ Cons. Rog. LII, 53', 60'; LIV, 7', 9, 11' i d.

⁷¹ Ovi podaci uzeti su iz serije Dubrovačkog arhiva Detta I i IV, gde su zabeleženi svi troškovi dubrovačkog kneza oko dočeka gostiju u Dubrovniku.

U pojedinim trenucima hercegovački sandžakbeg je preuzimao političke akcije znatno šireg obima i daleko većeg značaja nego što je bilo uobičajeno. Hasan-paša Prodović, hercegovački sandžakbeg od aprila 1572. do aprila 1574. godine, dobio je, tako, od Porte izuzetno važnu ulogu u međunarodnim pregovorima koji su tih godina vođeni oko nasleđa poljskog prestola i u koje se Turska najaktivnije umešala. Dubrovnik je, u tom poslu, korisno poslužio Hasan-paši. U njega su stizale strane diplomate i kuriri, s kojima je gospodar Hercegovine stupao u dodir, tamo je on slao svoje poverenike s kojima se dopisivao, od Dubrovčana je uzimao novac i koristio se njihovim vestima za svoje izveštaje Porti⁷².

Iako je tu na izvestan način delio svoju ulogu s kadijama kao nosiocima sudske vlasti i onima koji su bdeli nad zakonitošću svih poslova u provinciji, sandžakbeg je, u stvari, bio vrhovni zastupnik sultanove vlasti na svom području. Većina carskih akata upućenih bilo nižim turskim funkcionerima ili Dubrovčanima pominju u intitulaciji sandžakbega kome, zajedno s kadijom dotičnog područja, sultan poverava staranje oko njihovog izvršenja⁷³. Sandžakbeg je upravljao svojom provincijom na taj način što je celokupno stanovništvo zadržavao u onim pravnim okvirima koje mu je Porta, direktno ili njegovim posredovanjem, davala. On se često primenom sile starao da uživaoci timara ne proširuju svoja prava, isto kao što je raznim merama prisiljavao narod da odgovara poreskim, radnim ili vojnim obavezama u skladu s kanunom koji se na njega odnosio. Intervencije su mogle doći neposredno s njegove strane ili od strane Porte, koja je obično istupala na osnovu dostave kadije dotičnog kraja ili posle tužbi i žalbi onih koji su bili zainteresovani. U ovakvoj ulozi hercegovački sandžakbeg je imao specifičan položaj iz više razloga.

Pod njegovom upravom ili u njegovom susedstvu nalazila su se buntovna hercegovačka, brdska i crnogorska plemena koja je on često, sam ili u zajednici sa susednim namesnicima, morao naterivati na pokornost. Tako su, na primer, Kasum-paša 1520. godine⁷⁴ i Mehmed-beg Alibegović 1523. godine⁷⁵ vodili borbe sa crnogorskim plemenima da bi na taj način primorali na poštovanje svojih obaveza prema sultanu. Kad je, 1526. godine, sandžakbeg otišao u rat, Dubrovčani su obavestili njegovog kajmakama o pljačkaškim namerama Crnogoraca i zatražili pomoć⁷⁶.

Kroz njegovu teritoriju vodilo je nekoliko važnih komunikacija kojima su svakodnevno prolazili vojni odredi, trgovački karavani, haračlije, putnici namernici, glasnici, razni službenici i diplomatska poslanstva⁷⁷. Zbog toga je na tim putovima trebalo održati bezbednost saobraćaja, pa je to iziskivalo pojavu niza posebnih institucija i službi i naročit status okolnog stanovništva koje je, kolektivno odgovorno, učestvovalo u

⁷² O ovoj akciji Hasan-paša Prodovića vid. Aleksa Ivić, *Pisma Hasan-paše hercegovačkog iz god. 1573*. Spomenik SAN 49, 1923, 20-7.

⁷³ Čiro Truhelka, *nav. delo*, dok. br. 84, 88, 89 i d.; Ljub. Stojanović, *nav. delo*, dok. br. 889, 891, 893 i d.; Gl. Elezović, *nav. delo*, dok. br. 144, 146 i d.; Gl. Elezović, *Iz carigrad-*

skih turskih arhiva, Mühimme defteri. Beograd, SAN, 1950, II/218, 1313; III/712.

⁷⁴ Cons. Rog. XXXV, 175'.

⁷⁵ Isto, XXXVII, 116'.

⁷⁶ Isto, XXXVIII, 135.

⁷⁷ Vid. J. Tadić, *Promet putnika u starom Dubrovniku*. Dubrovnik 1939.

tim službama. Iz ovoga je proizašla i dužnost hercegovačkih namesnika da obezbeđuju pratnju dubrovačkim poslanstvima, kao i poslanstvima drugih hrišćanskih država. Jedna od stalnih odredbi u uputstvima koja je dubrovačka vlada izdavala svojim poklisarima harača, a i drugim poslanicima, bila je: »Zamolite hercegovačkog sandžakbega da putovi budu slobodni i prohodni našim trgovcima i drugima... i da vam za obezbeđenje harača da jednog čauša«⁷⁸. Čauš, vojvoda ili neki drugi službenik koga je odredio sandžakbeg pratio je dubrovačko poslanstvo, obično celim putem do Carigrada. On je sa svojim ljudima koji su mu služili kao pomoćnici — 1582. godine pominje se 13 ljudi koje je čauš poveo sobom⁷⁹ — bio odgovoran za bezbednost poslanstva i, možda, za organizaciju putovanja. Dubrovačka vlada mu je za ovaj posao davala platu i naročite nagrade⁸⁰. Sandžakbeg je obezbeđivao pratnju i poslanstvima drugih hrišćanskih država: Špancima⁸¹, Mlečanima⁸², Portugalcima⁸³ i Francuzima⁸⁴, ali, čini se, ponekad samo za prolaz kroz njegovu provinciju. Ovo se može zaključiti iz činjenice da je nekim poslanstvima Porta upućivala pratnju iz Carigrada. Tako je, 1526. godine, došao u Dubrovnik »sklav« da, kao vodič, prati francuskog poslanika⁸⁵. »Čauš s Porte« bio je vodič francuskom poslaniku i 1532. godine⁸⁶. Obezbeđenje ove pratnje organizovano je najčešće posredovanjem dubrovačke vlade. Tako je španski poslanik, kad je decembra 1518. godine išao na Portu, zamolio vladu da za njegovo putovanje traži od hercegovačkog sandžakbega *salvum conductum*⁸⁷. Sandžakbeg je odgovorio pismom koje je vlada uručila poslaniku *pro securitate sua cum transumpto*⁸⁸. Vlada je 1536. godine obavestila sandžakbega i o dolasku poljskog poslanika, verovatno sa istom namerom⁸⁹, a 1541. godine molila je emina na dubrovačkim Pločama da otprati španskog poslanika, koji je išao na Portu, do Trebinja i da ga tamo preda vojvodi koji će ga dalje pratiti⁹⁰. Ove pratnje predvodili su ponekad dvorski dostojanstvenici i zemaljski prvaci. Francuski poslanik Fransoa de Noaj, nadbiskup od Aka, koji je išao na Portu početkom 1572. godine, obavestio je svog kralja da mu je hercegovački sandžakbeg poslao svog vojvodu da ga prati na putu; drugi vojvoda ga je dočekao u Foči, »a danas mi je došao jedan od barona ove zemlje koga oni zovu zaimom, i jedan i drugi s naredenjima da me prate i služe sve dok ne stignem u Carigrad«⁹¹. Sandžakbeg je bio materijalno odgovoran za bezbednost poslanika. On je, u slučaju da ih hajduci ili razbojnici napadnu i opljačkaju, morao nadoknaditi svu štetu. To se vidi i iz sledećeg primera. Dubrovački poslanik Orsat Crijević vraćao se u Dubrovnik početkom februara 1595. godine sa svojom pratnjom u kojoj su se nalazili i neki trgovci iz Pljevalja. Na jednoj planini kod Ljubomira napali su ih, zlostavljali i opljačkali neki razbojnici koji su, pored drugih stvari, oteli Crijeviću i 1.280 dukata koje je on, bez vladinog odobrenja,

⁷⁸ Lett. di Lev., passim.

⁷⁹ Detta IV, 362.

⁸⁰ O ovom vid. više str. 114—116.

⁸¹ Cons. Rog. XXXV, 22, 22', 29.

⁸² Detta I, 65'.

⁸³ Isto, 109, 109', 135.

⁸⁴ Isto, 116', 129.

⁸⁵ Cons. Rog. XXXVIII, 94'.

⁸⁶ Isto, XLI, 95; XLV, 97'.

⁸⁷ Isto, XXXV, 22, 22'.

⁸⁸ Isto, 29.

⁸⁹ Isto, XLIV, 51.

⁹⁰ Isto, 133.

⁹¹ Rad. Sadardžić, *Beograd i Srbija u spisima francuskih savremenika*. Beograd 1961, 627; napomena 5 uz putopis Filipa Difren-Kanea.

uzeo od sandžakbega da za njegov račun kupi u Dubrovniku neke tkanine. Kasnijom istragom je utvrđeno da je među napadačima, pored nekih viđenijih hercegovačkih Turaka, bio i ledenički emin. Oko ovog je nastao dugotrajan spor između vlade i hercegovačkog sandžakbega koji je rešen, posle detaljne istrage koju je povelala Porta, u korist Dubrovčana. Sandžakbeg je na osnovu ove presude bio dužan da kazni razbojnice i nadoknadi svu štetu koju su oni naneli poslaniku i njegovim slugama⁹².

Susedstvo Dubrovačke Republike, granice prema mletačkim posjedima, kao i činjenica što je njegova teritorija delom izlazila na more, bitno su uticali da hercegovački sandžakbeg ima niz obaveza i poslova koji su ulazili u široki domen privredne politike i finansija Turskog Carstva. Dubrovačke i mletačke luke, preko kojih se obavljao tranzit s Turskom, interesovale su Carstvo u toliko što je ono u njima držalo svoje organe radi ubiranja carina i opšte kontrole tranzita i što je moglo, u skladu s trenutnim potrebama svoje privredne politike, obustavljati rad s njima. Prihodi od ovog tranzita pripadali su državnoj riznici i ona se koristila njima prema svom nahođenju, isto kao što su organi u tim lukama odgovarali neposredno Porti. Uloga sandžakbega u ovim poslovima svodila se na to što ga je Porta redovno upoznavala sa onim svojim naređenjima koja su išla njenim carinskim organima i što su mu poveravala izvršenja u slučajevima promene načina rada ili neispravnosti u radu pomenutih organa.

Tako je, na primer, 1510. godine, Bajazit II uputio hercegovačkom sandžakbegu ferman kojim mu nalaže da, zajedno sa novskim kadijom i eminom, sprovede naplaćivanje carinskih taksi u Stonu⁹³, a 1520. godine uputio mu je ferman i Selim I naređujući da njegovi ljudi ne brane dubrovačkim trgovcima da, sa znanjem emina, kupuju vosak⁹⁴. Iz ovoga se jasno vidi sandžakbegovo pravo da nadzire prodaju robe za izvoz. I niži Portini službenici obavještavali su ga o neispravnostima, kao što su mu podnosili izveštaje i o promenama načina rada svoje ustanove. Novski emin, službenik koga je postavljala Porta, tražio je, 1520. godine, pomoć od sandžakbega optužujući Dubrovčane da njihovi trgovci ne plaćaju novouvedenu carinu⁹⁵. Sličnu tužbu pokrenuo je on i tri godine kasnije, na što je sandžakbeg reagovao zahtevom da mu dubrovačka vlada pošalje carinsku knjigu na pregled⁹⁶. Dubrovčani su redovno obavještavali hercegovačke namesnike o sadržini hućuma koje su dobijali od Porte. Na primer, 1519. godine, upoznali su ga o sadržini hućuma koji se odnose na neku robu koja im je zadržana »na putu kroz Hercegovinu«⁹⁷. Isto tako su tražili da i on njih obavještava o onim naređenjima koja su se ticala međusobnih odnosa, a koja je Porta njemu upućivala. Godine 1556. vlada je tražila od sandžakbegovog čehaje da joj pošalje Portin hućum »*super casu mercatorum*«⁹⁸.

Hercegovački namesnici su imali stvarnog uvida i u rad turskih i dubrovačkih slanica, u Novom i Gabeli naročito, koje su sultanu donosile

⁹² Lett. di Lev. XXXVIII, 254'-6, 260'-1', 280'-1, 283-3'; XXXIX, 9'-10, 11-17, 19-20'.

⁹³ Gl. Elezović, *Turski spomenici*, I, 538.

⁹⁴ Isto, 1091.

⁹⁵ Cons. Rog. XXXV, 289, 289'.

⁹⁶ Isto, XXXVII, 61'.

⁹⁷ Isto, XXXV, 155.

⁹⁸ Isto, LIII, 253.

⁹⁹ Isto, 142'.

znatne prihode i oko kojih su se često preplitali i sukobljavali razni interesi. Rad ovih slanica, kao i odnosi turskih i dubrovačkih službenika koji su upravljali tim radom, bili su regulisani osnovnim ugovorima između Turske i Dubrovnika. Sandžakbegu su ovde poveravane intervencije u slučajevima odstupanja od odredbi tih ugovora, kao i u slučajevima neispravnosti u radu pomenutih organa. Kad su Dubrovčani, oko 1520. godine, pokrenuli široku akciju oko otvaranja nove *slanice*, odnosno trga za prodaju soli, na Pločama, pred istočnom kapijom Dubrovnika, njihovi poslanici su o ovom obavestili hercegovačkog sandžakbega i molili ga da u njihovu korist posreduje na Porti⁹⁹. Dubrovačka vlada je od sandžakbega tražila pomoć i preporuke, naročito u onim pitanjima koja su mogla da predstavljaju presedan za pojavu daljih slučajeva, na primer, oko povišenja cene soli¹⁰⁰ nastojeći da takvi presedani ne poremete uobičajene i već ustaljene odnose koji su bili korisni. Ona mu se naročito obraćala za pomoć kad bi došao u pitanje normalan rad slanice, i to pojavama kao što su: rđavo merenje soli¹⁰¹, zlostavljanje dubrovačkih prodavaca i kontrolora¹⁰², ometanje redovnog dovoza soli na trg¹⁰³, a pogotovo u slučajevima pojave strane soli na tržištu, što je duboko zadiralo u interese Dubrovnika¹⁰⁴. U jednom slučaju, 1532. godine, vlada je odlučila da piše »hercegovačkom sandžakbegu i da ga zamoli neka naredi onima koji skupljaju aspre od soli« da taj novac pređaju u Dubrovniku, »kao što je bio običaj«¹⁰⁵.

U pojedinim momentima, obično ratnim, sandžakbeg je, za posebne potrebe koje mu je nametala situacija, mogao ubirati prihode ili od novouvedenih taksi. Tako mu je Porta, 1538. godine, kad je počeo rat Svete lige i Turske, dodelila prihode carinarnice na Pločama¹⁰⁶ i, čini se, deo prihoda od prodaje soli¹⁰⁷.

U okviru ovih poslova sandžakbegova uloga dolazila bi do naročito izražaja kad bi on, prema opštim ili posebnim naređenjima, provodio u svojoj provinciji jasad, tj. kad bi u celini ili delimično obustavljao promet sa susjednim lukama, prvenstveno s Dubrovnikom. On je najčešće provodio jasad sa ciljem da se iz njegove provincije spreči izvoz namirnica i drugog provijanta, što se obično događalo u ratnim vremenima ili oskudnim godinama, jer je to moglo da ugrozi prehranu stanovništva, vojne pripreme ili operacije provincijske vojske, kao što bi nedostatak tog materijala onemogućio sandžakbegu da izvrši svoje obaveze u okviru opštih ratnih akcija Carstva. Provodeći ovaj jasad, sandžakbeg je imao najšira ovlašćenja, pa se u njihovom okviru mogao znatno slobodnije da oslanja na svoje shvatanje situacije i da donosi niz svojih posebnih mera. Kao što je rečeno, sandžakbeg je provodio i onaj jasad koji se odnosio na veće delove Turskog Carstva, a koji je trebalo primeniti i u njegovoj provinciji. U ovakvim prilikama on se, bez sumnje, morao striktnije držati

¹⁰⁰ O ovom problemu govori bezbrojna građa Dubrovačkog arhiva koja omogućuje da se o njemu napiše posebna monografija. Osnovna građa nalazi se u osnovnim serijama Cons. Rog., Lett. di Lev. i u posebnim knjigama koje su vodili finansijski organi Republike.

¹⁰¹ Npr.: Cons. Rog. XXXVIII, 285.

¹⁰² Isto, XLII, 243', 250' i d.

¹⁰³ Isto, XLIV, 200'.

¹⁰⁴ Na primer: Cons. Rog. LXIII, 239'; Lett. di Lev. XXIII, 215' i d.

¹⁰⁵ Isto, XLI, 135.

¹⁰⁶ Cons. Rog. XLIV, 124, 132'.

¹⁰⁷ Isto, 178.

svega onoga što se odigravalo na području pogođenom jasakom u celini. Sasvim je razumljivo što je za ovu njegovu delatnost bio najviše zainteresovan Dubrovnik kao najveća tranzitna luka zapadnih delova Turskog Carstva u XVI veku i što, podaci Dubrovačkog arhiva najbogatije osvetljavaju sandžakbega na tom poslu.

Iako se već od početka XVI veka pominju molbe Dubrovčana hercegovačkim namesnicima da im dozvole izvoz žitarica i stoke ili da puste robu koju su zadržali od dubrovačkih trgovaca, pa bi se iz toga moglo zaključiti da je sandžakbeg privremeno obustavljao trgovački promet, ipak, u građi kojom raspolazemo, prvi jasan podatak o jasaku potiče tek iz 1537. godine. Ovaj jasak proveden je u Hercegovini u skladu s Portinom odlukom o opštoj zabrani izvoza iz evropske Turske koja je zavedena već u vreme opštih priprema koje su prethodile ratu Turske i Svete lige. U novembru 1537. godine vlada je odlučila da zamoli sandžakbega, kadiju i »sklava Porte« da izdaju potrebne isprave »*per jasacho seu banno*«¹⁰⁸. Ovaj jasak se odnosi na žitarice, stoku, na sve vrste trgovačke robe, na oružje i sirovine. Pozivajući se na ahtnamu i privilegije koje je dobila od ranijih sultana, vlada je tražila od Porte da joj dozvoli slobodnu trgovinu i, istovremeno, molila hercegovačkog sandžakbega da uputi Porti arz kojim preporučuje Dubrovčane¹⁰⁹. Međutim, iako je Porta, već početkom januara 1538. godine, izdala Dubrovčanima hućum o ukidanju jasaka¹¹⁰, sandžakbeg nije hteo da ga primi i zatražio je od vlade da na Porti isposluje drugi¹¹¹. Vlada je dobila od Porte i ovaj drugi hućum i podnela ga sandžakbegu, ali on ni tada nije pristao da ukine jasak¹¹². Ovim je on nameravao da od Dubrovčana, a možda i od drugih, izmami što više novaca koji su mu bili neophodni za rat. Zbog toga je vlada i naredila poslanicima »da kod sandžaka ili njegove pratnje prokljuve koliko on traži za oslobođenje robe i aspri prema hućumu koji mu je podnesen«¹¹³. Tek avgusta 1538. godine sandžakbeg je počeo da propušta trgovačke karavane¹¹⁴, ali je zabrana izvoza žitarica i dalje bila na snazi, sve do kraja rata 1541. godine. Uz sve ovo, vlada je za sve to vreme slala sandžakbegu žito, ječam, ovas, so i druge namirnice¹¹⁵. U vreme kad je provoden ovaj jasak Dubrovniku je neprekidno pretila glad. Risto Jeremić i Jorjo Tadić navode da su tada »Dubrovčani... proživljavali teške dane, ali su sve to savladali dobrom organizacijom dobave žita i racionalnom raspodelom hrane koja se nalazila u državnim i privatnim ambarima i rupama«¹¹⁶.

Od tog vremena mnogi hercegovački namesnici iskorišćavali su političku situaciju, pa i lokalne incidente, da zavedu jasak. Sredinom 1542. godine sandžakbeg je počeo da zadržava dubrovačkim trgovcima najpre aspre¹¹⁷, a zatim i robu¹¹⁸. Turski novac, naročito aspre, sandžakbeg je verovatno zadržavao na osnovu Portine zabrane izvoza iz Turske. Isti sandžakbeg je proveo jasak i u avgustu 1543. godine, ali nismo mogli utvrditi na koju se on robu odnosio; možda na stoku i mlečne proizvode,

¹⁰⁸ Isto, XLIII, 218'.

¹⁰⁹ Isto, 230'.

¹¹⁰ Isto, 244'.

¹¹¹ Isto, 239'.

¹¹² Isto, 256, 256'.

¹¹³ Isto, XLIV, 81.

¹¹⁴ Isto, 81, 81'.

¹¹⁵ Isto, 109, 126.

¹¹⁶ Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika, I. Beograd 1938. 32.

¹¹⁷ Cons. Rog. XLV, 213'.

¹¹⁸ Isto, 223, 224.

što dovodimo u vezu sa činjenicom da arhivske vesti, tokom te godine, uopšte ne pominju njihov izvoz iz Hercegovine. Njegov naslednik je neposredno po stupanju na dužnost, u novembru 1544. godine, proveo jasad koji je ukinuo tek sredinom 1545. godine¹¹⁹. Zavodenjem jasaka počeli su svoje namesnikovanje u Hercegovini i Sinan-paša, u avgustu 1547. godine, kome je vlada uputila poslanike sa naređenjem »da ostanu kod njega sve dok ne opozove jasad koji je učinio«¹²⁰, kao i sandžakbeg koji je stupio na dužnost u februaru 1552. godine i kome nismo mogli utvrditi ime¹²¹. On je, u toku svog petogodišnjeg upravljanja, nekoliko puta provodio i ukidao jasad, koji je, izgleda, najčešće pogađao izvoz stoke i žitarica: februara 1552¹²², decembra 1554¹²³ i od novembra 1555. do februara 1556. godine¹²⁴. Sredinom 1556. godine bio je zabranjen izvoz žitarica iz Hercegovine, pa je vlada molila Portu da joj bar dozvoli izvoz žitarica iz Neretve¹²⁵. Jasad za izvoz žitarica proveo je sandžakbeg i od marta do oktobra 1560. godine¹²⁶. Opštu zabranu izvoza koja je za izvesno vreme potpuno paralisala privredni promet jednog dela Turske s Dubrovnikom proveli su hercegovački namesnici u vreme kiparskog rata (1570-1573). Za provijant, žitarice i stoku ova zabrana je bila na snazi za sve to vreme, ali je za ostalu robu i novac prekidana povremenim ukidanjem blokade¹²⁷. Jasad je, s povremenim prekidima kad je dozvoljavan izvoz samo pojedinih artikala, proveo i Hasan-paša Prodović, od aprila 1572. do aprila 1574. godine, što znači da je on trajao skoro celo vreme njegovog upravljanja. I ovaj jasad se odnosio na trgovačku robu, žitarice, provijant, stoku i novac¹²⁸. Kad je, oktobra 1580. godine, osnovan Bosanski pašaluk i kad je kao »čuvar Hercegovine« upućen u nju Ferhat-beg, požeški sandžakbeg¹²⁹, proveo je i on, čini se kao preventivnu meru, jasad, ali se ne kaže za koju vrstu robe¹³⁰. Otada, jasad je u Hercegovini provoden još nekoliko puta: početkom 1587.¹³¹, aprila 1588¹³², od kraja 1593. do aprila 1594. godine¹³³, kad je zabranjen izvoz svih vrsta robe i namirnica — uz ostale prekide saobraćaja koji nisu imali većeg značaja.

Za pojedina mesta, kao i za neke artikule, zabrana izvoza bila je, čini se, na snazi tokom celog XVI veka, ili su za izvoz tražena posebna Portina odobrenja. Žan Šeno, član francuskog poslanstva koje je išlo na Portu 1547. godine, zabeležio je u svom putopisu da Foča »ima dosta dobro razvijenu trgovinu«, i da se iz nje ništa ne »izvozi za Italiju bez dozvole i pasoša«¹³⁴. U kanun-nami za bosanski, hercegovački i zbornički sandžak iz 1539. godine izričito se zabranjuje izvoz pojedinih artikala: »Budući da je u spomenutim sandžacima zabranjeno, neka niko ne izvozi vojničke kabanice, oklope, sablje, konje, železo i sve ono za šta

¹¹⁹ Isto, XLVII, 65', 68, 92, 93', 108', 111, 115', 124'; Lett. di Lev. XXIII, 164', 165.

¹²⁰ Isto, XLVIII, 86.

¹²¹ Isto, LI, 41', 42.

¹²² Isto, 41', 42.

¹²³ Isto, LII, 181.

¹²⁴ Isto, LIII, 68, 133', 139', 165'.

¹²⁴ Isto, LIII, 68, 133, 139, 165.

¹²⁵ Isto, LIV, 42'.

¹²⁶ Isto, LV, 90, 156.

¹²⁷ O ovom vid. opširnije na str.

¹²⁸ Cons. Rog. LXII, 98', 101, 101', 115, 117', 129, 152, 160', 161'.

¹²⁹ Isto, LXV, 199', 247.

¹³⁰ Isto, 247'.

¹³¹ Isto, LXIX, 89-9'.

¹³² Isto, 249'.

¹³³ Isto, LXXIII, 103, 104; Lett. di Lev. XXXVIII, 193'-7, 203'-7, 217'-18, 219.

¹³⁴ Rad. Samardžić, *nav. delo*. 112.

bi se moglo slutiti da bi se neprijatelj u neprijateljskoj zemlji mogao tim poslužiti. Ko to izvozi, neka se s njim strogo postupi i kazni. A na putevima u rukama bilo koga od njih neka ne ostavljaju oružje»¹³⁵. O zabrani izvoza boljih konja iz Foče govori u svom putopisu i Pjer Leskalopje, koji je ovim krajevima proputovao 1574. godine. On kaže da se, izlazeći iz Foče, preko Drine prelazi jednim drvenim mostom, preko koga se »ne pušta iz Turske nijedan konj koji vredi više od 20 dukata. Onaj koji tu dovode skupljeg konja bez sultanovog pasoša, prisiljen je da ga proda za bagatelnu ili da na poklone koje treba učiniti mesnom sandžakbegu i njegovim ljudima potroši više nego što vredi«¹³⁶.

Ovi primeri pokazuju da delatnost hercegovačkog sandžakbega u skladu s privrednom politikom Turske nije bila ograničena na privremeno obustavljanje izvoza preko svog područja ili sa njega. On je očevidno bez prestanka bdio da veze sandžaka sa inostranstvom, koje su morale biti mnogostruke, ne nanesu štetu državi kojoj služi. A to je svakako dolazilo u obzir i u onim trenucima kad nije bilo jasaka.

Susedi vekovima, hercegovački sandžakbeg i dubrovačka vlada razvili su, vremenom, čitav sistem međusobnih odnosa koji su postali osnova i obeležje njihove zajedničke egzistencije. Sandžakbeg je održavao s Dubrovnikom redovne diplomatske i političke kontakte koji su podlegali određenom ceremonijalu. On je prilikom dolaska u provinciju slao jednog od svojih službenika ili dvorskih dostojanstvenika da, u njegovo ime, pozdravi vladu, preda uobičajeni dar i da je obavesti o njegovom imenovanju za hercegovačkog sandžakbega. Knez je primao ove emisare u svečanu audijenciju uz prisustvo članova Veća umoljenih, vraćao im uzdarje i u ime vlade izražavao svoju radost zbog dolaska tog sandžakbega u susedstvo i nadu da će njihovi odnosi biti srdačni i na obostranu korist. Zatim bi knez zadržao emisara nekoliko dana o vladinom trošku i bogato ga ugostio. Držeći do svog ugleda, sandžakbegovi su obično slali u Dubrovnik jednog od svojih viših dostojanstvenika; time su oni pokazivali koliko cene i svog suseda. Tako je Sinan-paša, jula 1504. godine, uputio u Dubrovnik svog kapidžibašu¹³⁷, Kasum-beg, 1509. godine, svog češnegira¹³⁸, (kad je Kasum-beg, maja 1512. godine, ponovo postavljen za hercegovačkog namesnika, poslao je istim povodom svog kapidžibašu u Dubrovnik¹³⁹), Mehmed-beg Isabegović, aprila 1513. godine, svog kapidžibašu¹⁴⁰; Mehmed-beg Alibegović, juna 1523. godine, poslao je svog vojvodu Bahadera (Bachadero) koji je pred knezom održao govor i izrazio nadu u »dobro prijateljstvo« između Dubrovnika i njegovog gospodara¹⁴¹. Tako je i, novembra 1544. godine, novi hercegovački sandžakbeg poslao svog čehaju koji je o vladinom trošku probavio u Dubrovniku četiri dana¹⁴². Svog čehaju poslao je i Mehmed-beg, aprila 1594. godine¹⁴³. Kako su svi pomenuti emisari pripadali krugu dvorskih dostojanstvenika i bliskih sandžakbegovih saradnika, moguće je zaključiti da njihov dolazak nije bio samo akt diplomatske formalnosti, nego

¹³⁵ *Kanuni i kanun-name*. Sarajevo 1957, 54.

¹³⁶ Rad. Samardžić, *nav. delo*, 135.

¹³⁷ Cons. Rog. XXIX, 239.

¹³⁸ Isto, XXXI, 188.

¹³⁹ Isto, XXXII, 117'.

¹⁴⁰ Isto, 224.

¹⁴¹ Isto, XXXVII, 76, 84.

¹⁴² *Detta* I, 65', 67.

¹⁴³ Cons. Rog. LXXIII, 119.

da su oni tom prilikom vodili s vladom i prethodne pregovore o međusobnim odnosima i u tom smislu izlagali sandžakbegove zahteve ili neke njegove posebne potrebe. Sandžakbeg je obavestavao vladu i o onim događajima koji treba da izazovu akt diplomatske kurtoazije, kao što su, na primer, sandžakbegov povratak iz rata, rođenje ili obrezivanje njegovog sina, veliki verski praznici i sl. Tako je Mustafa-beg Dautpašić poslao svog kapidžibašu da obavesti vladu kako se njegov gospodar vratio iz ratnog pohoda, ali je tu priliku iskoristio da od vlade traži novčanu pozajmicu; to se vidi iz odluke Veća umoljenih da daruju kapidžibašu, a sandžakbegu pozajmi 30.000 aspri¹⁴⁴. Piribeg je, 1534. godine, uputio svog kapidžibašu da pozove vladu »ad festum circumcisionis filiorum suorum«¹⁴⁵. Kad se, 1576. godine, sandžakbegu rodio sin, on je tim povodom poslao svog čaušbašu u Dubrovnik¹⁴⁶. Sandžakbegovi su slali svoje emisare s darovima i povodom dubrovačkih državnih svetkovina. Ali-beg gospodar zemlje Pavlovića je, tako, jednom prilikom, poslao svoje glumce »na vaše svetce«¹⁴⁷.

Dubrovčani su, neposredno po obaveštenju o dolasku novog namestnika, birali među svojom vlastelom poslanstvo koje su sa oružanom pratnjom, berberinom, kuvarom i bogatim darovima namenjenim sandžakbegu, njegovim bliskim saradnicima i dvorskim dostojanstvenicima, upućivali u ono mesto gde se sandžakbeg nalazio. Da bi se tačno informisala o njegovom mestu boravka, vlada je prethodno izašljala nekoliko kurira koji su se putem raspitivali gdje se on nalazi¹⁴⁸. Vlada je svojim poslanicima izdavala veoma iscrpna uputstva u kojima je bio preciziran diplomatski ceremonijal, pa su navođene i reči koje oni treba da izgovore pred sandžakbegom. Ovdje se kao primjer može uzeti u obzir uputstvo koje je vlada izdala poslanicima upućujući ih Huseinpaši Boljaniću, kad je, marta 1567. godine, došao za hercegovačkog sandžakbega. Ona im prvo nalaže da pođu u Foču i da ga pozdrave. Ako ne bude u Foči, nego u nekom od okolnih mesta, neka mu pođu u susret »da bi mu time iskazali veću ljubav«. Zatim, kad ih sandžakbeg primi u svečanu audijenciju, gde će biti prisutni članovi divana, poslanici će mu predati vladino pismo, posle čega će jedan od njih održati pozdravni govor i u njemu izjaviti da se Dubrovnik »mnogo veseli sandžakbegovom dolasku i njegovom dobrom zdravlju, i da zahvaljuje bogu što im je poslao u susedstvo čoveka tako bogata vrlinama, pravedna i čovečna. Vlada je uverena da će se njena nada ostvariti i da će on njihovoj Republici trajno ostati prijatelj i zaštitnik, a ona će, sa svoje strane i prema svojim mogućnostima, nastojati da udovolji svakoj njegovoj želji«¹⁴⁹. Posle govora doći će svečano predavanje darova koje su poslanici uz mnogo laskanja izlagali jedan za drugim i istovremeno molili sandžakbega da uzme u zaštitu interese Dubrovnika i njegove trgovce. Najpre bi mu predali 300 dukata, a zatim bi prostirali pred njim komad po komad svile i drugih skupocenih tkanina. Zatim bi poslanici, uz mnogo laskanja, predali darove sandžakbegovom čehaji, kapidžibaši, divan-jazidžiji i drugima. Time je svečani

¹⁴⁴ Isto, XXXIV, 235.

¹⁴⁵ Isto, XLII, 84.

¹⁴⁶ Isto, LXIII, 173.

¹⁴⁷ Ljub. Stojanović, *Stare srpske*

povelje i pisma, knj. I, deo II. Beograd, SAN, 1934, br. dok. 947.

¹⁴⁸ Na primer: *Detta I*, 67'.

¹⁴⁹ *Let. di Lev. XXX*, 184.

deo međusobnog upoznavanja bio završen. Međutim, vlada je svim svojim poslanstvima nalogala da zamole sandžakbega, a zatim posebno i njegovog čehaju, da ih prime na tajni sastanak na kome će im poslanici predavati posebne darove čija je visina odgovarala značaju posla koji je trebalo obaviti. Na ovim tajnim i ne tako svečanim prijemima poslanici su iznosili vladine molbe i predloge o rešavanju tekućih poslova i međusobnih odnosa i otklanjali eventualne sporove. Poslanici su, »laskajući sandžakbegu kako su najbolje znali«, ostajali kod njega nekoliko dana, a zatim su se, u pratnji čauša koga im je on davao kao obezbeđenje, vraćali u Dubrovnik¹⁵⁰. Ova poslanstva, koja je upućivala u znak »počasti i svoje ljubavi«, vlada je obavezno slala i prilikom dolaska sandžakbega u neko obližnje mesto, naročito u Novi i Gabelu. I ova poslanstva su radila po utvrđenom diplomatskom redu, koji se sastojao iz svečanog ceremonijala i tajnih poslovnih sastanaka. Za svaki od pomenutih slučajeva bio je utvrđen i broj poslanika. U sandžakbegovo sedište, kao i mesta u unutrašnjosti Hercegovine, vlada je upućivala dva poslanika. Na takav način je postupala i kad bi sandžakbeg došao u Trebinje, Novi, Ploče, tj. u blizinu Dubrovnika. Vlada je, u znak naročite časti, upućivala sandžakbegu, kad dođe u primorska mesta, barke da ga snabdejavu svežom ribom¹⁵¹. U nekim slučajevima, obično kad bi sandžakbeg, na putu za Novi, prolazio kroz Konavle, vlada mu je slala četiri svoja vlastelina da ga prate na putu. Izuzetak su jedino poslanstva koja je vlada slala kad bi sandžakbeg stigao u Gabelu: tom prilikom išao je uvek samo jedan poslanik. Kad vlada, iz bilo kojih razloga, ne bi uputila svoje poslanstvo, takav postupak je smatran kršenjem njenih obaveza. Takav slučaj se — izuzetno redak, jer su Dubrovčani u XVI veku budno motrili na pokrete hercegovačkih namesnika — dogodio u decembru 1595. godine. Tada poslanik, koga je vlada uputila na Neretvu da poseti sandžakbega, nije stigao na vreme¹⁵², pa je sandžakbeg, uvređen njenim »nepoštovanjem osnovnih obaveza«, uputio u Dubrovnik svog kapidžilar-čehaju sa protresnim pismom¹⁵³.

Pored darova sandžakbegu i dvorskim dostojanstvenicima, poslanici su predavali darove i sandžakbegovoj ženi. Ovi darovi sastojali su se obično od raznih ukrasa, korala, bisera, zlatnih narukvica, tkanina i slatkiša. Međutim, ovi darovi su predavani samo onim ženama koje su poticale od sultanova roda ili su bile kćeri ili sestre najviših dostojanstvenika, vezira naročito. Tako je, avgusta 1523. godine, vlada uputila dar i ženi Mehmed-bega Alibegovića, »koja je kći pokojnog Ahmed-paše Hercegovića i sultanove kćeri« (*que est filia olim Agmatbassa Cherezegouich nata ex filia Imperatoris*); dar se sastojao od raznih vrsta svile, čohi i slatkiša¹⁵⁴. Vlada je, 18. jula 1542. godine, odlučila da izabere jednog poslanika da, naknadno, odnese dar ženi novog hercegovačkog sandžakbega. Dar, u vrednosti 20 dukata, sastojao se od finog tekstila: »*duo capitia: unum rasi carmesini, alterum damaschi incarnati carmesini*«¹⁵⁵. Zanimljivo je da poslanik nije mogao da preda dar sultaniji, kojoj, na žalost, nismo mogli utvrditi ime, jer je, prema obaveštenju koje je vlada dobila,

¹⁵⁰ Lett. di Lev. passim.

¹⁵¹ Risto Jeremić — Jorjo Tadić, *nav. delo*, 34.

¹⁵² Lett. di Lev. XXXIX, 12-3, 15.

¹⁵³ Isto, 18-18'.

¹⁵⁴ Cons. Rog. XXXVII, 104, 105.

¹⁵⁵ Isto, XLVI, 11, 12.

ona umrla, verovatno novembra 1542. godine¹⁵⁶. Možda bi se s tim mogla dovesti u vezu i vladina odluka od 23. jula iste godine da sandžakbegu pošalje jednog od svojih lekara¹⁵⁷. Naročito bogate darove vlada je slala Šemsi, sestri Mehmed-paše Solokovića i ženi Sinan-bega, hercegovačkog sandžakbega. Kad god je, za vreme dugogodišnje Sinan-begove uprave u Hercegovini, vlada begu upućivala poslanstva, slala je po njima, njegovoj ženi, korale, bisere, svilu, slatkiše i voće¹⁵⁸.

Sva ova poslanstva upućivana su u skladu sa slovom protokola koji je utvrđen dugim trajanjem običaja. Ostala su izašljena sandžakbegu od potrebe do potrebe, kako su poslovi nalagali. U ovim slučajevima izbor poslanika i njihov broj zavisio je od misije koju je trebalo obaviti. Bilo je, tako, prilika kad je zadatak poveravan i nekom istaknutijem građaninu ili dragomanu.

Dubrovačka vlada se uvek trudila da zadovolji sve zahteve suseda i da sitnim uslugama i darovima pridobije njihovo prijateljstvo. Ona im je, na primer, često pozajmljivala novac. Kad je Kasum-beg Mihaljbegović, neposredno po stupanju na dužnost hercegovačkog namesnika, u maju 1512. godine, pozvan u rat, on se obratio vladi s molbom da mu pozajmi 500 dukata, što je ona i učinila¹⁵⁹. U avgustu 1593. godine Sinan-paša je postavio za sandžakbega »svoju kreaturu« Ahmed-bega, a ovaj se obratio poklisarima harača da mu pozajme 1.000 talira koji su mu bili potrebni da bi mogao da stupi na novu dužnost¹⁶⁰. Pored novaca, vlada je hercegovačkim namesnicima često pozajmljivala i namirnice¹⁶¹, kupovala za njihov račun luksuzne predmete u Mlecima, nabavljala im sokolove, jastrebove i pse za lov. Jednom prilikom vlada je poručila svojim trgovcima u Mlecima da kupe za sandžakbega dva naročita časovnika i »psa za lov na vodi«¹⁶². Kad se, 1534. godine, Piri-beg vratio iz Egipta, vlada mu je poslala razne robe u vrednosti od 50.000 aspri¹⁶⁴. Vlada je sandžakbegovim ljudima obezbeđivala brodove za prevoz do italijanskih gradova, Mletaka naročito, ne samo u slučaju diplomatskih putovanja nego i kad su išli u kupovinu.

Hercegovački namesnici nisu imali svoje lične lekare — njih uostalom, u vremenu o kome je reč, nije bilo mnogo ni u ostalim krajevima Turske — nego su u slučajevima potrebe bili prinuđeni da se obraćaju za pomoć primorskim gradovima, na prvom mestu Dubrovniku, da im pošalju nekog svog lekara, travara ili hirurga. Jedini pomen o turskom lekaru, u građi kojom raspolažemo, sadržan je u odluci Veća umoljenih od 4. avgusta 1520. godine da se daruje »*Sarto medico Turco*« koji je došao s nekim svojim ljudima u Dubrovnik¹⁶⁵, ali se tu za njega ne kaže ni odakle je došao ni čiji je lekar. Dubrovačka vlada je hercegovačkim sandžakbegovima veoma usrdno, i uvek o svom trošku, slala svoje lekare ili, u slučaju lake intervencije, obično kao zubare ili da bolesniku puste krv, berbere. Turci su veoma cenili dubrovačke lekare. Jednom prilikom, oko 1557. godine, savet od dubrovačkog lekara Amatusa Luzitanusa

¹⁵⁶ Isto, 60'.

¹⁵⁷ Isto, 12'.

¹⁵⁸ Isto, LIX, 163; LXII, 265, 306'; LXIII, 81 i dr.

¹⁵⁹ Isto, XXXII, 123'.

¹⁶⁰ Lett. di Lev. XXXVIII, 140'-1.

¹⁶¹ Na primer: Cons. Rog. XLV, 163'.

¹⁶² Isto, XXXII, 200; Leet. di Lev. XXXIX, 22.

¹⁶³ Lett. di Lev. XXXVIII, 241.

¹⁶⁴ Cons. Rog. XXXIV, 235.

¹⁶⁵ Isto, XXXV, 252.

tražio je i Selim, sin Sulejmana II, raspitujući se da li postoji »sredstvo pomoću kojega bi mogao ustanoviti da li je koja žena plodna ili nije«¹⁶⁶. Kod ovog istog lekara dolazili su na lečenje ili dovodili svoju rodbinu i neki viđeniji Turci iz Hercegovine, kao: novski emin, »turski poglavar iz Novog«, neki evnuh Hajdar i dr.¹⁶⁷ Dubrovačka vlada je, 1508. godine, uputila dva svoja lekara sandžakbegu Mehmed-begu Isabegoviću da ga leče¹⁶⁸. Mehmed-Čelebija, sin hercegovačkog sandžakbega Daut-bega, došao je u Dubrovnik, u decembru 1509. godine, da se leči od »francuske bolesti«¹⁶⁹. Bali-beg je, 1539. godine, poslao nekog turskog trgovca da od vlade za njegov račun nabavi »rembarbaros«¹⁷⁰. Jula 1542. godine vlada je poslala sandžakbegu »*unum ex nostris chirurgis*«¹⁷¹. Čini se da je ovaj lekar lečio sandžakbegovu ženu. Godine 1546. vlada je uputila sandžakbegu magistra Pavla da ga leči¹⁷². Vlada je, 1571. godine, uputila »*Abraam, medicum chirurgicum*«, hercegovačkom sandžakbegu da leči njegovu vojsku i zarobljenike¹⁷³.

Iako su Dubrovčani veoma često slali svoje majstore hercegovačkim namesnicima, u građi kojom raspoložemo veoma retko se pominje i vrsta posla koji ti majstori treba da obave. Kad su u pitanju utvrđenja u Novom i Gabeli, lako je utvrditi da su ti majstori radili na njihovoj izgradnji ili opravci; ali, vlada je svoje majstore upućivala sandžakbegovima i u druga mesta Hercegovine. Tako je, 1543. godine, sandžakbeg poslao svog vojvodu u Dubrovnik i zatražio od vlade da mu pošalje zidare za gradnju zdanja koje se u dokumentu naziva »*hospitium*«, što bi možda trebalo prevesti sa »imaret«. Vlada je tada odlučila da sandžakbegu pošalje pet zidara¹⁷⁴. Pet majstora kamenara vlada je, 1549. godine, poslala i Karađoz-begu, bratu hercegovačkog sandžakbega Sinan-paše, koji je sredinom XVI veka podigao u Mostaru džamiju, koja se i danas po njemu naziva Karađoz-begova džamija¹⁷⁵. Majstore zidare vlada je, 1575. godine, slala i Memišahu, nazoru Hercegovine, koji je u Foči, svom rodnom mestu, podigao džamiju i medresu sa bibliotekom¹⁷⁶.

Iako su neki hercegovački namesnici dolazili u neposrednu blizinu Dubrovnika, gde im je vlada iskazivala sve počasti, u sam grad, u vremenu o kome je reč, nije došao nijedan od njih. Dubrovačka vlada ne samo da ih nije pozivala da posete grad nego je svim silama nastojala da eventualne namere hercegovačkih sandžakbegova da posete Dubrovnik otkloni po svaku cenu bojeći se da te posete, kasnije, ne postanu običaj, štetan i za samu bezbednost Dubrovnika¹⁷⁷. O strahu Dubrovčana od poseta turskih velikodostojnika govori u svom putopisu i Evlija Čelebija. On kaže da je neki dubrovački pop, kad je Abaza-paša, oko 1630. godine izrazio želju da poseti Dubrovnik, savetovao vladu da ga ne primi. »Ako dođe i uđe u grad — izjavio je tobože taj pop — ko će ga istjerati

¹⁶⁶ Lavoslav Glesinger, *Amatur Lužitanus i njegov liječnički rad u Dubrovniku (1556-1558)*. Zagreb-Beograd 1940, 74.

¹⁶⁷ Isto, 63, 73, 75. i d.

¹⁶⁸ Cons. Rog. XXXI, 44.

¹⁶⁹ R. Jeremić — J. Tadić, *nav. delo*, 123.

¹⁷⁰ Cons. Rog. XLIV, 129.

¹⁷¹ Isto, XLVI, 12'.

¹⁷² Delta I, 113.

¹⁷³ Cons. Rog. LX, 158'.

¹⁷⁴ Isto, XLVI, 111.

¹⁷⁵ Isto, XLIX, 46; XLVIII, 190; LI, 79.

¹⁷⁶ Isto, XLIX, 46; XLVIII, 190; LI, 79'.

¹⁷⁷ Isto, XLII, 349', 350, 353.

¹⁷⁷ Jorjo Tadić, *Promet putnika u starom Dubrovniku*. Dubrovnik 1939, 292-3.

iz grada? On je jedanput bio ušao u Erzerum, zatvorio se u grad i za osam godina nije ga moglo istjerati osam vezira iz Erzeruma, dok na koncu nije sam došao te mu je tako oprostjen grijeh. Ako sada ovamo dođe, ko će ga moći istjerati iz ovoga grada. Nego bolje je da malo govorimo, a više zahtijevamo, i da mu spriječimo ulazak.¹⁷⁸ Želju da poseti Dubrovnik izrazio je, tako, hercegovački sandžakbeg Mehmed, koji je upravljao Hercegovinom od aprila 1594. do jula 1596. godine. On je krajem decembra 1594. godine uputio iz Trebinja, gde se tih dana nalazio, svog konakdžiju u Dubrovnik i zatražio da mu vlada, pošto on želi da poseti grad, obezbedi stan. Vlada, uplašena ovom željom, odmah mu je uputila poslanstvo kome je, u uputstvu, naredila da svim silama nastoji odvratiti sandžakbega od te namere, i da mu izjavi kako ne samo da nije uobičajeno da hercegovački namesnici posećuju Dubrovnik nego da carska ahtnama to izričito zabranjuje. Ako sandžakbeg i dalje bude uporan, poslanici će mu reći da vlada ima Portino naređenje da nijedan sandžakbeg ne može ući u grad. Da bi ga odobrovoljili, poslanici treba da mu predaju bogat dar¹⁷⁹. Poslanici su, 2. januara 1595. godine, podneli vladi izveštaj da im je, uz pomoć sandžakbegovog čehaje i Piri nazora, pošlo za rukom da odvrate sandžakbega od name-ravane posete, na što je vlada odlučila da im svima pošalje darove¹⁸⁰.

*

Podaci, koji su na ovom mestu skupljeni, ne osvetljavaju pojavu hercegovačkog sandžakbega u potpunosti. Oni nisu saopšteni sa ciljem da utvrde ono što je već poznato i što ulazi u opštu definiciju dužnosti i prava bilo kojeg sandžakbega u bilo kojoj provinciji Turskog Carstva. Pronađeni, najvećim delom, u građi Dubrovačkog arhiva, ovi podaci predstavljaju sandžakbega u posebnom osvetljenju, zatečenog u njihovoj provinciji, a naročito u njegovim odnosima s Dubrovnikom. Fizionomija namesnika Hercegovine u XVI veku biće svakako potpunija i jasnija kad se, na sličan način, sagledaju na svom poslu i njegovi prvi pomoćnici.

Hercegovački sandžakbeg se, upravljajući svojom provincijom, oslanjao na niz dostojanstvenika i službenika. On je na svom dvoru imao svoju ličnu poslugu, svog pisara, imama, zatim haznadara, sokolara, konakdžiju, kuvara, berberina i dr. Najznatniji sandžakbegovi saradnici ulazili su, najvećim delom, u njegovu dvorsku svitu, sasvim analogno uređenju sultanova dvora, a imali su pravo i da učestvuju u radu njegovog divana. Ovdje se, prirodno, izuzimaju kadije, emini, nazori, dizdari i drugi pokrajinski funkcioneri, jer je, u njihovom slučaju, očevidno da su zavisili od Porte, iako je sandžakbeg imao prava da utiče na poslovanje nekih od njih. Isto je tako nemoguće, za sada, odgovoriti na pitanje koje je sve svoje službenike sandžakbeg dovodio sobom, u svojoj sviti, zajedno sa svojim ljudima, »svojim plemenom« i poslugom, koje je, sam ili voljom Porte, uzimao iz redova domaćih Turaka, a koji su mu dodeljivani u Carigradu ili otuda upućivani. U svakom slučaju se može pouzdano tvrditi da se neki od ovih službenika javijaju kao stalni članovi

¹⁷⁸ Evlija Čelebija, *Putopis*, II. Preveo Hazim Šabanović, Sarajevo 1957, 198.

¹⁷⁹ Lett. di Lev. XXXVIII, 247-8.

¹⁸⁰ Isto, 248'.

sandžakbegove svite. Isto tako se javljaju i oni funkcioneri koji su stalno ostajali u Hercegovini i ulazili u službu više namesnika. Moguće je utvrditi da svi sandžakbegovi nisu rapolagali istim brojem i sastavom službenika, naročito onih koji su bili i dvorski dostojanstvenici. Sve ovdje nas navodi na misao da govorimo o onim sandžakbegovim saradnicima koji se javljaju u građi, kojom raspolazemo, i to na način kako o njima svedoči ta građa.

U dubrovačkoj arhivskoj građi pominju se kao stalni i najbliži saradnici i pomoćnici hercegovačkih namesnika: čehaja, kapidžibaša, kapidžilar čehaja, divan jazidžija, češnegirbaša, čaušbaša, haznadar, šahindžibaša, konakdžija, alajbeg, najzad vojvode i subaše; od funkcionera koje je postavljala Porta nazor, emini i mesni kadija. Prema istoj građi moguće je sastaviti i izvesnu ranglistu ovih dostojanstvenika. U uputstvima koja je dubrovačka vlada izdavala svojim poslanicima, upućujući ih hercegovačkim namesnicima na poklonjenje, darovi, koje je tom prilikom trebalo predati, popisivani su utvrđenim redom. Ovaj red, jednom ustanovljen i za pojedine slučajeve uvek isti, nije se menjao tokom čitavog XVI veka.

Dubrovački poslanici koji su išli na poklonjenje novim hercegovačkim sandžakbegovima predavali su redovno, kao običajni dar: sandžakbegu 300 dukata i dva kavada fine tkanine (uno di panno scarlatto di cento et l' altro di panno paonazzo di cento), njegovom čehaji 10, kapidžibaši 9, divan jazidžiji, odn. *Jasagie principale*, 8 dukata¹; i najzad, 200-300 aspri ili izvesnu količinu slatkiša ostalim na njegovom dvoru — u februaru 1580. godine vlada je izdala poslanicima 300 aspri da ih podele sandžakbegovim dvoranima², u maju iste godine 200 aspri, a u julu 1582. godine poslanici su dvoranima odneli samo slatkiše. Zanimljivo je da su u septembru iste godine, pored uobičajenog dara sandžakbegu, čehaji, kapidžibaši i jazidžiji, poslanici predali i sandžakbegovom lali Mehmedu na dar 4 kutije slatkiša i 4 glave šećera, isto što i hercegovačkom nazoru³. U svim ovim slučajevima dubrovačka vlada je vršila gradaciju dostojanstvenika sandžakbegovog dvora visinom dara koji im je slala, i kad je bilo u pitanju prvo poklonjenje sandžakbegu taj redosled je, uglavnom, ostajao isti. U drugim prilikama, na primer, kad bi poslanici izlazili u susret sandžakbegu dok je on obilazio svoju provinciju, ovaj redosled je mogao biti i drukčiji. Kad bi sandžakbeg, tako, stigao u Gabelu, vlada je darove u tekstilu, voštanicama, slatkišima, šećeru, začimima i dr. predavala ovim redom:

sandžakbegu: 1 komad skrletne tkanine, 1 komad ljubičaste tkanine, 4 kutije slatkiša, 8 glava šećera, 12 vrećica začina, 2 svežnja voštanica;

čehaji: 2 kutije slatkiša, 2 glave šećera, 2 vrećice začina;

divan jazidžiji: 2 kutije slatkiša, 2 glave šećera, 2 vrećice začina;

kapidžibaši: 1 kutiju slatkiša, 1 glavu šećera;

češnegirbaši: 1 kutiju slatkiša, 1 glavu šećera;

eminu: 1 kutiju slatkiša, 1 glavu šećera⁴.

¹ Lett. di Lev. XXIV, 148'; XXIX, 263'; XXX, 184'; XXXIV, 157'-8, 178.

² Isto, XXXIII, 272.

³ Isto, XXXIV, 180.

⁴ Isto, XXX, 87-7'.

Vladini poklisari koji su nosili harač na Portu i koji su bili dužni da svrate kod hercegovačkog sandžakbega predavali su, redovno, sandžakbegu 100 dukata i kapidžibaši jedan srebrn poslužavnik (*tazza*)⁵.

Sve ove rangliste bile su, mahom, ustaljene, ali su ponekad izgledale i drukčije. U februaru 1505. godine poslanici su, pored uobičajenog dara koji su odneli novom namesniku Hercegovine, darovali kapidžibaši dve kutije slatkiša i jednu vrećicu bibera; isti dar predali su i sandžakbegovom subaši, a »kancelaru« (*eius cancelario*) su darovali samo jednu kutiju slatkiša⁶. Godine 1522. pominju se darovi: sandžakbegu, »spahijama i kapidžijama«, alajbegu Skender-begu Resiću i njegovom sinu Musi, »koji je dvoranin sandžakbegov«; poslednjoj dvojici dar je određen zbog toga što su oni »naši prijatelji«⁷. Vlada je, u maju 1589. godine, naredila poslanicima da predaju darove sandžakbegu, njegovom čehaji, divan-jazidžiji, kapidžibaši, češnegirbaši, kadiji i eminu⁸.

Iz svega ovog proizilazi da su Dubrovčani, posle sandžakbega, najviše držali do njegovog čehaje; zatim su dolazili: kapidžibaša, kapidžilar-čehaja i divan-jazidžija, s tim što se svaki od njih mogao pojaviti na trećem, odn. četvrtom ili petom mestu. Kad su u pitanju ovi funkcioneri, kapidžibaša izuzetno dolazi na drugo mesto u onim slučajevima kad su poklisari svraćali kod sandžakbega putujući s haračem na Portu; štaviše, u nekim uputstvima poklisarima izričito je naglašeno da čehaji u ovom slučaju ne pripada peškeš. Dalja mesta redovno su zauzimali češnegirbaša i čaušbaša, a iza njih se, s približno istim darovima, javljaju i drugi funkcioneri pašina dvora ili hercegovačke zemlje: haznađar, alajbeg, nazor i emini, kadije, subaše i vojvode, s tim što je među njima nemoguće praviti naročitu razliku. Ostali darovi, obično oni koji su predavani nižim dvorskim dostojanstvenicima ili službenicima, retko se kad pojavljuju u dubrovačkim spiskovima; njih su, uostalom, poslanici predavali jedino u onim slučajevima kad je vlada od njih očekivala kakvu pomoć ili kad je trebalo neposredno s njima svršiti kakav posao. Sitan bakšiš deljen je redovno posluži i straži sandžakbegova saraja i njegovoj pratnji.

Ove liste dostojanstvenika sandžakbegovog dvora ne moraju predstavljati stvarni stepen njihove vlasti: one, uostalom, nikad nisu potpune, jer sadrže samo uži krug viših funkcionera, a pokloni sitnijim službenicima i posluži navode se sumarno. Dajući poklone, Dubrovčani su imali u vidu ne samo rang i ugled pojedinog dostojanstvenika nego i onu korist koju su od njega mogli imati. Ipak, ove liste mogu biti od pomoći da se rekonstruiše administrativna struktura Hercegovačkog sandžaka.

SANDŽAKBEGOV DIVAN

Iako je konačna odluka o raznim pitanjima i tekućim poslovima pripadala sandžakbegu, on se, u načelu, savetovao sa svojim najbližim saradnicima, zatim kadijama, kao i onim zemaljskim prvacima koji su mu, svojim ugledom i poznavanjem lokalnih prilika, mogli da pruže savet ili su, svojim položajem i rangom, imali prava na intervencije takve prirode. O uticaju funkcionera okupljenih oko sandžakbega na

⁵ Lett. di Lev. passim.

⁶ Isto, XIX, 68.

⁷ Isto, XIX, 198.

⁸ Isto, XXXVI, 154'.

donošenje njegovih odluka govore uputstva u kojima dubrovačka vlada nalaže svojim poklisarima da zatraže pomoć od sandžakbegovog čehaje, kapidžibaše, češnegira, nekog vojvode ili kakvog vojnog zapovednika, jednom rečju, od bilo kojeg dostojanstvenika ili službenika koji bi im mogao pomoći. Sandžakbeg se savetovao sa svojim saradnicima i odlučivao o poslovima na naročitim zasedanjima, divanu. Divan je mesto na kome se raspravljaju svi, i veliki i mali poslovi¹. Divanom se naziva i samo zasedanje, kao i sam skup koji je zasedao. Na njemu je vladao utvrđeni ceremonijal: svakom se znalo mesto, postojao je red pozdrava, čašćenja, istupanja, ulaženja i izlaženja i sl. Odluke divana beležio je divan jazidžija, sekretar divana, a provodio ih je funkcioner na koga se odluka odnosila. Za razliku od carskog divana u Carigradu, pokrajinski divan u Hercegovini nije, čini se, redovno sazivan, nego ga je sandžakbeg sazivao prema potrebi, isto kao što u njegovom radu nisu morali učestvovati uvek isti funkcioneri, mada su visoki funkcioneri, kao i niz drugih, zbog svojih posebnih dužnosti i uloge, bili njegovi stalni članovi. U pojedinim slučajevima sandžakbeg nije ni sazivao divan, nego se neposredno konsultovao sa onim funkcionerima, jednim ili više njih, koji bi mu se našli pri ruci ili onim koji bi mogao da mu pruži najveću pomoć.

SANDŽAKBEGOV DVOR

Analogno mnogim drugim institucijama, i sandžakbegov dvor je obrazovan po ugledu na sultanov saraj, sa istim, samo znatno manjim brojem dostojanstvenika i službenika, sa sličnim, samo skromnijim ceremonijalom. U dubrovačkoj arhivskoj građi često se pominju »sandžakbegov dvor« (*corte, curia sangiacchi*), dvoranin ili »sandžakbegovi ljudi« (ponekad: *Turchi del Sangiaccho*).

Dvor su sačinjavali, pored sandžakbega, njegove porodice i rođaka, i njegovi najbliži saradnici i provincijski funkcioneri, koji su, istovremeno, kao dvorski dostojanstvenici, imali svoje uloge i na samom dvoru i koji su uzimali učešća u dvorskom ceremonijalu. To su: čehaja kao najbliži sandžakbegov saradnik, kapidžibaša koji se sa svojim kapidžijama starao o bezbednosti dvora, češnegir, koji je kušao jelo i starao se o trpezi, jazidžija koji je obavljao prepisku i vodio sve kancelarijske poslove, čaušbaša koji se na samom dvoru »starao o zaptu, hapsu i zindanu«, koji je udešavao ceremonije i obavljao niz drugih poslova. Na dvoru su učili vojne veštine i upoznavali se sa svakodnevnim poslovima sandžakbegovi sinovi i sinovi najuglednijih dostojanstvenika, koji su ulazili u pratnju. Tako su, 1522. godine, dubrovački poslanici darovali Musa-čelebiju, sina alajbegovog, koji je »*cortesuno del Signor sangiaccho*«¹. Vlada je, 1547. godine, naredila poslanicima da daruju sandžakbegovog sina, »koji je čauš, ako bude na njegovom dvoru«². Poslanici su, 1518. godine, predali darove Hasanu i Huseinu, sinovima hercegovačkog sandžakbega³. Kad je hercegovački sandžakbeg odlazio u obilaske svog sandžaka, s njim je polazila i njegova dvorska svita. To se vidi i iz navedenih spiskova.

¹ Ismail Hakki Uzunçarşılı, *Osmanlı devletinin merkez ve bahriye teşkilâtı*. Ankara 1948, 1.

¹ Lett. di Lev. XIX, 198.

² Cons. Rog. XLVIII, 33'; Lett. di Lev. XXIII, 218'.

darova koje su im dubrovački poslanici predavali kad bi sandžakbeg došao u Gabelu, Novi, Cernicu ili neko drugo mesto. Tako je, 1538. godine, dubrovačka vlada odlučila da poslanici daruju »sandžakbegov dvor« koji je s njim u Novom⁴. Prilikom velikih verskih praznika vlada je slala naročite darove i sandžakbegovom dvoru, kao, na primer, 1569. godine, kad je poslala naročiti dar za Bajram čitavom dvoru⁵.

Dubrovčani su oduvek nastojali da nađu prijatelje na sandžakbegovom dvoru i u tom smislu su izdavali naloge svojim poslanicima. Tako je, na primer, 1523. godine, vlada naredila poslanicima da, oko svršavanja nekog posla, potraže pomoć čehaje »ili nekog drugog sa sandžakbegovog dvora«⁶.

Dvor se, ponekad, pominje i kao sandžakbegova rezidencija. To se vidi iz odluke Veća umoljenih, donesene na tajnoj sednici od 11. decembra 1556. godine, da se izaberu tri oficjala koji će povesti sudski proces protiv Luke Mikočevića i »njegovog brata, zadržanog u sandžakbegovom dvoru«⁷.

Međutim, u građi kojom raspolazemo, dvor, ponekad, kao da označava ovaj najširi krug sitnih službenika i lične sandžakbegove posluge čija se zvanja i broj posebno ne pominju. »Da se daruje sandžakbegov dvor sa 200 aspri«, kaže se, tako, u mnogim uputstvima⁸. Ponekad, nije ni darovan novac, nego su deljeni slatkiši ili voće, samo što vrednost ovih darova obično nije prelazila 300 aspri. Izuzetno retko, verovatno kad bi vlada imala neki naročit cilj, davani su veći darovi. Tako je, 1562. godine, vlada odobrila svojim poslanicima da za darove na dvoru Malkočbega mogu potrošiti 60 dukata⁹, u koje nisu uračunati darovi njegovim dostojanstvenicima.

Iako su saradnici hercegovačkih namesnika, za službu koju su obavljali, uživali zijamete i timare, troškove oko dvora snosio je, čini se, sam sandžakbeg. Hasan-paša Prodović se, 1573. godine, pravdao pred dubrovačkim poslanicima da je robu dubrovačkih trgovaca ponovo počeo da zadržava, jer je »siromašan, pa ne može da izdržava svoj dvor«¹⁰. On je time skrivao stvarne razloge svojih mera, ali je ipak otkrio činjenicu da je on lično snosio troškove oko izdržavanja dvora.

KAJMAKAM (MUSELIM)

Hercegovački namesnici su iz kruga svojih najbližih saradnika birali sebi zamenika, zastupnika. To je turski, kajmakam ili muselim; kod Dubrovčana *locumtenens*, ponekad: *qui est in loco* ... Sandžakbegovi su izašiljali svog zastupnika da preuzme poslove u provinciji kad bi znali da će sami sa zakašnjenjem stići u svoju novu rezidenciju da preuzmu poslove; oni su u provinciji ostavljali svog zastupnika uvek kad bi, obično zbog rata, morali da je za izvesno vreme napuste; svoje kajmakame mogli su uputiti u udaljenije, ili značajnije gradove ili oblasti svoje provincije.

³ Cons. Rog. XXXV, 38'.

⁴ Isto, XLIV, 96.

⁵ Isto, LIX, 113'.

⁶ Lett. di Lev. XIX, 207'.

⁷ Secreta II, 18'.

⁸ Na primer: Lett. XXXIII, 272; XXXIV, 13, 184 i d.

⁹ Cons. Rog. LVI, 51'.

¹⁰ Lett. di Lev. XXXI, 173.

Tokom XVI veka pominju se u dubrovačkoj građi kao zastupnici odsutnog hercegovačkog sandžakbega: njegov čehaja, kapidžibaša i vojvoda. Tako se, 1517. godine, kaže da je zastupnik Mustafa-bega Dautpašića njegov čehaja Hajredin¹, 1526. godine Mehmed-bega Alibegovića zastupao je njegov čehaja Behter², 1541. godine tu funkciju je vršio Bali-begov čehaja Derviš³, a Ali-beg je, 1582. godine, poverio tu ulogu svom sinu i čehaji⁴. Od 1513. godine do juna 1515. godine svog odsutnog gospodara zamenjivao je njegov kapidžibaša⁵. Kao zastupnici hercegovačkih namesnika najčešće se, u prvoj polovini XVI veka, javljaju vojvode. Tako su tu dužnost obavljali, 1511. godine, novski vojvoda Kasum⁶, 1513. rudinski vojvoda Musa⁷, 1516. »sandžakbegov vojvoda« Bajazit⁸, 1520. rudinski vojvoda Junus⁹, 1527. »sandžakbegov vojvoda« Behter (*Bechter*)¹⁰.

Zanimljivo je da ponekad sandžakbega nije zamenjivao samo jedan njegov zastupnik. Takav slučaj, uostalom veoma redak u XVI veku, dogodio se s Mehmed-begom Isabegovićem, koji je skoro sve vreme svog begovanja u Hercegovini, od aprila 1513. do juna 1515. godine, proveo na ratištima u Maloj Aziji. On je, najpre, početkom aprila 1513. godine, uputio u Hercegovinu svog vojvodu Musu, za koga se, u jednoj odluci dubrovačke vlade kaže da je »vojvoda Rudina i zastupnik našeg kraiskog sandžakbega«¹¹. Međutim, već nekoliko dana kasnije, 21. aprila, stigao je iz Skoplja u Dubrovnik Mehmed-begov kapidžibaša, koji je doneo vladi begove darove i obavestio je da je njegov gospodar postavljen za hercegovačkog sandžakbega, a on sam, pošto je sandžakbeg pozvan u sultanov vojni logor, došao je u Hercegovinu kao sandžakbegov kajmakam¹². Sledeće, 1514. godine, ovaj kapidžibaša, za koga se kaže da je »*locumtenens Domini sanzachi crainsnici nostri*«, obavio je inspekciju sandžaka, pa mu je vlada tom prilikom, kad je na putu za Novi prolazio kroz Konavle, uputila jednog svog vlastelina koji ga je zajedno s konavoskim knezom pratio do granice¹³. Njemu je vlada nameravala da uputi poslanstvo i u junu 1515. godine, ali je odustala od toga, jer se sandžakbeg vratio¹⁴. Istovremeno sa ovim kapidžibašom pominje se još jedan zastupnik hercegovačkog bega i to u vladinoj odluci od 1514. godine da se pošalje dar »novskom vojvodi Ibrahimu, *locumtenenti sanzachi crainsnici nostri in Novi, Rudine et Rigiani*«¹⁵. Iz svega izloženog moguće je zaključiti da je novski vojvoda Ibrahim smenio rudinskog vojvodu Musu i da su mu, ali samo kao sandžakbegovom zastupniku u tim vojvodalucima, dati Novi, Rudine i Riđani. Kajmakam, odn. sandžakbegov zastupnik za čitavu provinciju bio je njegov kapidžibaša.

U izvesnim slučajevima Porta pošto bi smenila starog nije mogla postaviti odmah novog sandžakbega. Tada bi ona, a ne sam sandžakbeg, upućivala u provinciju kajmakama. Tako je, krajem 1520. godine, ali

¹ Cons. Rog. XXXIV, 94, 99.

² Isto, XXXVIII, 191.

³ Aleksa Ivić, *Neue cyrillische Urkunden aus den Wiener Archiven*. Archiv für slav. Phil., XXX, 1909, 208-9.

⁴ Lett. di Lev. XXIV, 74.

⁵ Cons. Rog. XXXII, 222', 224; XXXIII, 52', 55', 188'.

⁶ Isto, XXXII, 27, 52.

⁷ Isto, 216.

⁸ Isto, XXXIV, 54.

⁹ Isto, XXXV, 208.

¹⁰ Isto, XXXVIII, 202.

¹¹ Isto, XXXII, 216.

¹² Isto, 224.

¹³ Isto, XXXIII, 52', 55', 86.

¹⁴ Isto, 125.

¹⁵ Isto, 37'.

samo za kratko vreme, obavljao tu dužnost »čauš Porte«¹⁶. On je došao da upravlja Hercegovinom umesto Hajdar-bega, »sina pokojnog Ahmed-bega i kćeri sultana Bajazita II«, kome je vlada nameravala da uputi poslanstvo kad je, avgusta 1520. godine, postavljen za hercegovačkog sandžakbega, ali on tada nije došao u svoj sandžak, nego je Porta uputila svog čauša da ga zastupa¹⁷. Razlog ovome verovatno je bila promena na prestolu do koje je u to vreme došlo.

Prava i dužnosti zastupnika određivao je, čini se, sam sandžakbeg. Neki od njih su istupali samouvereno i, oslanjajući se na autoritet svog gospodara, veoma aktivno rukovodili politikom sandžaka, dok su drugi odlagali donošenje značajnijih odluka do sandžakbegovog povratka. Tako je kapidžibaša Mehmed-bega Isabegovića, koji je bio kajmakam Hercegovine od 1513. do 1515. godine, obavio vrlo strogo inspekciju sandžaka. Vlada mu je, tom prilikom, kad je, na putu za Novi, prolazio preko Konavala, poslala darove¹⁸. Ona mu je, nešto kasnije, uputila jednog poslanika i u Trebinje, gde su, neposredno, za njim, stigli kadija i vojvoda Novog¹⁹. Bali-begov zastupnik, njegov čehaja Derviš, vodio je, 1541. godine, u ime svog odsutnog gospodara, prepisku s kraljem Ferdinandom. On je u svom pismu od 30. aprila 1541. godine objasnio i svoju ulogu zastupnika: »*Za koju stvar*« — reč je o prijemu i obezbeđenju Ferdinandovog poslanika koji je polazio za Portu — »*gospodin beg ovde nije, ali na mesto čestitoga našega gospodina sandžak bega svakoja služba i posluživanje koje se ima učiniti ja da ju vidim i poslužim*«²⁰. Zastupnici su doista imali prava da određuju pratnju stranim poslanstvima: »*potražićete pratnju za obezbeđenje harača od sandžakbega ili onoga ko bude na njegovom mestu*«, kaže se u uputstvima koje je dubrovačka vlada davala svojim poklisarima harača²¹. Kad je, na primer, 1582. godine, odsutnog Bali-bega zamenjivao njegov sin i čehaja, dubrovačkim poklisarima harača, koji su pošli da ga zamole da im obezbedi pratnju, vlada je naredala: »*Pošto je hercegovački sandžakbeg odsutan, predajte dar, koji je njemu namenjen, njegovom sinu i čehaji. Iako nije običaj da se daruje sandžakbegov čehaja, možete mu ipak darovati koju kutiju slatkiša i koju glavu šećera.*«²²

Dubrovčani su s kajmakamima hercegovačkih namesnika održavali samo najnužnije poslovne kontakte. Oni su im slali uobičajene darove, ali im, sem u izuzetnim prilikama, nisu išli na poklonjenje. Svoje poslanike vlada je upućivala jedino u onim slučajevima kad je trebalo hitno obaviti neki posao. Tako su, 1518. godine, uputili jednog poslanika Mustafa-begovom kajmakamu da s njim raspravi slučaj nekog razbojništva²³. Godine 1526. vlada je obavestila zastupnika Mehmed-bega Alibegovića da su Crnogorci provalili u Konavle, i zatražili od njega pomoć²⁴. U jednom slučaju, 1529. godine, molili su kajmakama da na osnovu hućuma, koji je izdala Porta, zajedno sa naibom novskog kadije kazni nekog Radonju²⁵.

¹⁶ Isto, XXXV, 262'.

¹⁷ Isto, 264'.

¹⁸ Isto, XXXIII, 52'.

¹⁹ Isto, 86.

²⁰ Aleksa Ivić, *nav. delo*, 208-9.

²¹ Na pr.: Lett. di Lev. XXXIX, 83'-4.

²² Lett. di Lev. XXXIV, 74.

²³ Cons. Rog. XXXIV, 211'.

²⁴ Isto, XXXVIII, 135.

²⁵ Isto, XXXIV, 221.

ČEHAJA

Za Dubrovčane je čehaja hercegovačkog sandžakbega bio druga ličnost u susednoj turskoj provinciji. U stvari, čehaja je za njih bio onaj funkcioner u Hercegovini s kojim su oni obavljali najviše svojih poslova, s kojim su njihovi poklisari odmah dolazili u dodir kad bi stigli u sandžakbegovu rezidenciju i preko koga su vodili pregovore sa njegovim gospodarom. Od čehajine volje i naklonosti zavisio je, umnogome, uspeh njihove misije. Ova činjenica ne otkriva samo rang i ugled čehajin nego i prirodu njegovog posla. U svakom slučaju, čehajom je mogao da postane samo neki od uglednih dostojanstvenika sandžakbegovog dvora, u stvari, dostojanstvenik kome je u turskoj administrativnoj hijerarhiji predviđena neka budućnost. Znamo, na primer, da je Mehmed-beg Ali-begović postavio, 1525. godine, svog divan-jazidžiju za svog čehaju¹.

U poslednjim decenijama XVI veka, od 1582. godine naročito, neki hercegovački namesnici imali su po dvojicu čehaja. Tako se sredinom 1582. godine pominju »dvojica čehaja hercegovačkog sandžakbega«². Dvojicu čehaja imali su i hercegovački sandžakbegovi Ahmed (od avgusta 1593. do aprila 1594. godine) i njegov naslednik Mehmed (od aprila 1594. do jula 1596. godine)³. Dubrovčani su ove čehaje nazivali »*chiecaia generale*« i »*secondo chiecaia*«⁴. Ponekad su glavnog sandžakbegovog čehaju nazivali i »*chiecaia principale*«⁵. Iz ovog je moguće zaključiti da ovde nije reč o dvojici čehaja istog ranga, nego o glavnom i drugom čehaji. Dubrovčani su među njima pravili razliku i visinom svojih darova. Oni su glavnom čehaji, jednom prilikom, darovali 4 kutije slatkiša, 4 glave šećera i 4 vrećice začina, a drugom čehaji 2 kutije slatkiša, 2 glave šećera i dve vrećice začina⁶. Posebne darove predavali su samo glavnom čehaji⁷. Na osnovu dubrovačke građe nije nam moguće utvrditi kakve je funkcije obavljao drugi čehaja. Funkcije glavnog čehaje, međutim, odgovaraju tom zvanju uopšte: on je bio prvi i glavni zamenik sandžakbegov.

Čehaja je, u stvari, bio prvi sandžakbegov čovek, njegov najpoverljiviji i najbliži saradnik i pomoćnik, onaj koji je imao, preko svog gospodara, najviše uticaja na obavljanje svih poslova u provinciji. Zbog toga su sandžakbegovi, napuštajući privremeno svoju provinciju, najradije, u njoj, za svog kajmakama, ostavljali svog dotadašnjeg čehaju. Dubrovčani su tačno uviđali značaj čehajine uloge u Hercegovini, pa su redovno nalagali svojim poslanicima da, radi svršavanja nekog posla, pregovaraju sa sandžakbegom ili njegovim čehajom (*cum sangiacchi Cherezegovinae aut eius chiecaiae tractit*)⁸.

Čehaja je neposredno učestvovao u donošenju odluka o svim poslovima provincije. To se vidi iz toga što su dubrovački poslanici, pošto bi razgovarali sa sandžakbegom, molili i njegovog čehaju da ih primi na tajni sastanak na kome bi mu izložili svoje molbe, uručili poseban dar i zamolili ga za pomoć⁹. O uticaju koji je čehaja imao na donošenje ko-

¹ Cons. Rog. XXXVII, 293.

² Isto, LVII, 35'.

³ Lett. di Lev. XXXVIII, 195', 224'.

⁴ Isto, 224'.

⁵ Isto, 245.

⁶ Isto, 195'.

⁷ Isto, 245.

⁸ Na primer: Cons. Rog. LIII, 81.

⁹ Vid. str. 97.

značne odluke o nekom poslu govori i podatak da mu je vlada, jednom prilikom, predala vanredni dar da utiče na sandžakbega i da kod njega stvori dobro raspoloženje prema Dubrovčanima¹⁰. Na sednici Veća umoljenih od 17. oktobra 1570. godine, odlučeno je da se nagradi čehaja, »jer je mnogo puta podržao naše stvari«¹¹. Tokom čitavog XVI veka, vlada je ulagala mnogo napora da stekne prijateljstvo svakog sandžakbegovog čehaje i da to prijateljstvo, poklonima i udvaranjem, održi i nagradi. Tako je ona, u junu 1587. godine, pisala svojim poslanicima koje je uputila da pozdrave novog sandžakbega: »Doznali smo da nam je sandžakbegov čehaja mnogo naklonjen, zato vam nalažemo da mu, u znak našeg naročitog poštovanja, predate dar«¹².

Hercegovački namesnici često su upućivali u Dubrovnik svoje čehaje, poveravajući im razne misije, od kurtoaznih poseta, obavljanja poslova poluprivatnog karaktera do delikatnih diplomatskih pregovora. U novembru 1544. godine sandžakbeg je poslao u Dubrovnik svog čehaju da obavesti vladu o njegovom stupanju na dužnost u Hercegovini i da izloži neke njegove zahteve¹³. Istim povodom je poslao svog čehaju i Mehmed, beg, u aprilu 1594. godine¹⁴. Daut-beg je, 1509. godine uputio u Dubrovnik svog čehaju da pregovara s vladom oko nekog zajedničkog posla¹⁵. U avgustu 1538. godine stigao je iz Novog sandžakbegov čehaja koji je s vladom, čini se, pregovarao oko neke pozajmice¹⁶ i izložio sandžakbegove uslove za ukidanje jasaka. Verovatno iz istog razloga dolazio je on i 1539. godine¹⁷. Čehaje hercegovačkih namesnika su dolazili i kasnije u Dubrovnik, često i zbog poverljivih misija. U septembru 1543. godine došao je sandžakbegov čehaja zajedno sa čaušem koji je nekoliko dana kasnije otputovao za Mletke, pa je iz toga moguće zaključiti da je, možda, ovaj čehaja pregovarao sa vladom oko otpremanja i oko poslova tog čauša¹⁸. Ovaj čehaja je i kasnije dolazio u Dubrovnik: u decembru 1544. godine zadržao se u gradu četiri dana o vladinom trošku¹⁹, a malo vremena zatim, u januaru 1545. godine, dolazio je ponovo u društvu nekog svog rođaka²⁰. Ovaj isti čehaja došao je, u pratnji kapidžibaše i »nekih Turaka«, i u julu pomenute godine i tom prilikom probavio je u gradu deset dana²¹. Svog čehaju uputio je u Dubrovnik i sandžakbeg koji je upravljao Hercegovinom od novembra 1544. do avgusta 1547. godine. Ovaj čehaja je za vreme svog četverodnevno boravka u gradu, u martu 1547. godine, pregovarao sa vladom o nekom hućumu²². U Dubrovnik je poslao svog čehaju i Sinan-paša, koji je nasledio u Hercegovini ovog sandžakbega, i to, neposredno po stupanju na dužnost, u oktobru 1547. godine. Ovaj Sinan-pašin čehaja je, zbog raznih poslova, i kasnije nekoliko puta dolazio u Dubrovnik. Tako je, na primer, boravio u gradu od 8. do 19. oktobra 1548. godine, kad je, čini se, vodio s vladom pregovore o pravci novskih utvrđenja i tražio da ona tamo pošalje svoje majstore i materijal²³. U leto 1571. godine, u toku kiparskog rata, nastala je velika afera zbog toga što se jedna mletačka galija sklonila u dubrovačku luku.

¹⁰ Cons. Rog. XLIV, 77.

¹¹ Isto, LX, 69.

¹² Lett. di Lev. XXXVI, 33'.

¹³ Detta I, 65', 67.

¹⁴ Cons. Rog. LXXIII, 119.

¹⁵ Isto, XXXI, 142.

¹⁶ Isto, XLIV, 73'.

¹⁷ Isto, 153'.

¹⁸ Detta I, 19.

¹⁹ Isto, 67.

²⁰ Isto, 70.

²¹ Isto, 83.

²² Isto, 131.

²³ Isto, 173-3'.

Da bi se opravdala od turskih optužbi, vlada je naredila svom poslaniku u Hercegovini da zamoli sandžakbega da u Dubrovnik pošalje svog čehaju koji će na licu mesta utvrditi nedužnost Dubrovnika. »Recite gospodinu čehaji«, pisala je vlada poslaniku, »da će, ako ovamo dođe, biti tako ugošćen da će otići od nas više nego zadovoljan. Zamolite ga da nam pomogne u ovoj nevolji, a mi ćemo se prema njemu pokazati dobri prijatelji i poslužiti mu u svemu onome što mu bude potrebno. Nastojte da čehaja na svaki način dođe što pre, jer, kao što smo vam već pisali, nadamo se da ćemo, kad on bude ovde, udesiti sve kako treba, isto kao što verujemo da bez njega nećemo ništa učiniti.«²⁴ I drugi hercegovački namesnici slali su u Dubrovnik svoje čehaje, kao u aprilu 1591. godine²⁵, u julu 1582.²⁶, u martu 1594. godine²⁷; 1595. godine došao je u Dubrovnik Kasum, »*chiecaia generale*« hercegovačkog sandžakbega²⁸; 1598. godine stigao je u Dubrovnik Kurt, čehaja Tatar Mehmed-bega²⁹, stoga je vlada odlučila da »o poslu o kome je raspravljano u ovom Veću«, razgovara s njim³⁰. Kad je trebalo rešavati neki značajniji posao, dubrovačka vlada je molila čehaju da dođe u Dubrovnik. Tako je, 1566. godine, vlada odlučila da zamoli čehaju, koji se sa svojim gospodarom nalazio u Novom, da dođe u Dubrovnik i ponese sobom original hućuma koji je Porta uputila hercegovačkom sandžakbegu, a koji se odnosio na dubrovačke trgovce u turskim gradovima³¹. Čehaja se odazvao ovom vladinom pozivu i došao u Dubrovnik³².

Hercegovački namesnici su, ponekad, slali svoje čehaje i na Portu da podnesu izveštaje o njihovom radu ili neko naročito poverljivo pismo. Hasan-paša Prodović je na taj način 1573. godine poslao na Portu pismo koje je primio od svog poverenika u Dubrovniku i, verovatno, izveštaj o svom dotadašnjem radu (pismo koje sam primio i poslao na čestitu Portu po momu staromu Behram čehaji)³³.

Čehaje hercegovačkih namesnika vodile su veoma živu, i službenu i ličnu, prepisku s dubrovačkom vladom i često joj slali svoje glasnike i emisare. Tako je Bali-begov čehaja Derviš, 1539. godine, poslao jednog svog čoveka s pismom³⁴, a malo zatim, po drugom svom čoveku, poslao je vladi i dar³⁵. Ovom istom Derviš čehaji vlada se, krajem 1539. godine, izvinjavala što nije oslobodila carine tekstil koji je kupio neki njegov rođak; uz to je naredila svojim poslanicima da mu ga vrate³⁶. Čehaja Sinan-paše je, 1547. godine, poslao u Dubrovnik stoku³⁷. Godine 1569. čehaja je uputio svog čoveka u Dubrovnik i zatražio od vlade da mu nabavi gvozdene klinove³⁸. U građi kojom raspolazemo veoma često se pominju molbe čehaja hercegovačkih namesnika da im dubrovačka vlada svojim poslovnim vezama omogući nabavku tekstila i luksuznih predmeta. Vlada je uvek nastojala da im iziđe u susret na taj način što bi traženu robu nabavila i, bez naplate carine, o svom trošku, otpremala

²⁴ Lett. di Lev. XXXI, 90-91'.

²⁵ Detta IV, 312.

²⁶ Isto, 385.

²⁷ Cons. Rog. LXXIII, 119.

²⁸ Isto, LXXIV, 2.

²⁹ Isto, LXXVI, 66'.

³⁰ Isto, 67'.

³¹ Isto, LIII, 253, 253'.

³² Isto, 263'.

³³ Aleksa Ivić, *Pisma Hasan-paše hercegovačkog iz god. 1573*. Spomenik SAN 49, Beograd 1923, 23.

³⁴ Cons. Rog. XLIV, 194'.

³⁵ Isto, 243'.

³⁶ Isto, XLIV, 262'.

³⁷ Isto, XLVIII, 97'.

³⁸ Isto, LIX, 66'.

ćehaji. Kao primer neka posluži uputstvo koje je vlada izdala svojim poslanicima 15. septembra 1567. godine. Ovi poslanici išli su tada Husein-paši, koji je bio na Neretvi. »Ćehaja Gospodina sandžaka tražio je pismom da mu, osim robe koju smo vam za njega već predali i koja je propisana u (ranijem) uputstvu, pošaljemo i dole navedenu robu. U želji da učinimo lep gest, nabavili smo tu robu... : tri venca korala, 104 komada sapuna, kaftan s gajtanimu u dve boje i s pet gajtana obojenih grimizom, kaftan s crnim gajtanimu. Sve ovo poklonićete mu kao naš dar... Nismo mu mogli poslati ogledalo uokvireno slonovačom, jer ga nismo mogli pronaći... Nismo, kao što znate, mogli naći ni dva crvena gajtana, pa ih, zbog toga, kupite na Lopudu, u prolazu...«³⁹

Ćehaje hercegovačkih sandžakbegova su, verovatno sa dozvolom i znanjem svojih gospodara, mnoge poslove, naročito one manjeg značaja, rešavali sami. To se vidi iz mnogih odluka dubrovačke vlade, kao i iz izveštaja njenih poslanika. Tako je vlada na sednici od 28. januara 1541. godine, odlučila da nagradi ćehaju koji je završio neki posao⁴⁰. U uputstvu od 5. avgusta 1593. godine vlada je naložila svojim poslanicima da pregovaraju sa sandžakbegovim ćehajom oko spora koji je nastao zbog toga što je neki Turčin oduzeo Dubrovčaninu mazgu i tovar pod izgovorom da mu neki dubrovački podanik duguje novac⁴¹. Istim poslanicima vlada je naredila da pregovaraju sa ćehajom i o jednom drugom, ali sličnom incidentu⁴².

O uticaju koji su ćehaje hercegovačkih namesnika imali na odluke svojih gospodara govori i sledeći slučaj. Kad je u bici kod Siska poginuo Hasan-paša Predojević, neki hercegovački Turci su optužili Dubrovčane da su pomagali neprijatelju i da su, kad je stigla vest o Hasan-pašinoj smrti, priredili u gradu veselje i pucali iz topova. Hercegovački sandžakbeg Ahmed-paša je zbog ovoga odbio da primi dar koji su mu odneli poslanici i prihvatio ga je tek posle nagovaranja njegovog ćehaje s kojim su poslanici nasamo razgovarali⁴³. Vlada je posle ovog naredila poslanicima da razgovaraju sa ćehajom i da ga zamole »da sa ljubavlju koju je pokazao prema nama i dalje podrži naše stvari kod paše«⁴⁴.

Dubrovački poslanici su sa ćehajom često vodili prethodne razgovore sa ciljem da utru put i pripreme osnovu za glavne pregovore i svoj nastup pred sandžakbegom. U uputstvima koje je vlada izdavala svojim poslanicima obično je naglašavano da oni u ime ljubavi i uzajamnog poštovanja zamole ćehaju »da se zauzme kod sandžakbega u našu korist...« Poslednjeg dana novembra 1571. godine vlada je zamolila sandžakbega da naredi svojim vojvodama da ne sprečavaju dovoz namirnica u Dubrovnik. Tada je sandžakbegov ćehaja upozorio dubrovačke poslanike, koji su radili na tom poslu, da se stvar neće moći udesiti bez poklona i njegovom gospodaru (pored ostalog i tri tovara pirinča) i njemu. Ovaj zahtev je preteran, odgovarali su iz Dubrovnika, ali ako ćehaja obavi povoljno posao sa sandžakbegom, vlada će ipak poslušati njegov savet⁴⁵.

Do sada navedeni primeri, bez sumnje, ukazuju da su sandžakbegovi poveravali svojim ćehajama i one misije kad su se oni pojavljivali i

³⁹ Lett. di Lev. XXX, 201'-2'.

⁴⁰ Cons. Rog. XLV, 98.

⁴¹ Lett. di Lev. XXXVIII, 136'.

⁴² Isto, 137'-8.

⁴³ Lett. di Lev. XXXVIII, 157-7'.

⁴⁴ Isto, 160.

⁴⁵ Lett. di Lev. XXXI, 179.

kao izvršni organi svojih gospodara. To je, svakako, bilo u važnijim i delikatnijim slučajevima koji se nisu mogli prepustiti lokalnim organima vlasti, pa ni kadiji, kad je sandžakbeg istupao kao predstavnik sultanove vlasti. U tom pogledu izaziva pažnju slučaj ledeničkog emina Mehmeda, koji je optužen zbog teških zloupotreba na poslu, pa je hercegovački sandžakbeg uputio svog čehaju da uzapti krivca i da mu ga privede⁴⁶.

Čehaje hercegovačkih sandžakbegova su, za račun svojih gospodara a možda i za svoje potrebe, često slali ili sami doterivali stoku za prodaju. Ako bi se pojavili sami, kao što se dogodilo 1540. godine⁴⁷, to verovatno nije bio jedini razlog njihovog dolaska u Dubrovnik, nego su to činili usputno. Obično su taj posao obavljali po čehajinom nalogu drugi službenici, kao, na primer, 1547. godine, jedan kapidžija⁴⁸, koji su, kao i on, obavljali u Dubrovniku i druge poslove.

KAPIDŽIBAŠA

Osnovna dužnost kapidžibaše bila je da se sa svojim ljudima, kapidžijama, stara o sandžakbegovoj bezbednosti, drži na dvorskim kapijama stražu i privodi svom gospodaru one koji su pozvani u audijenciju. U stvari, on je bio visoki dvorski dostojanstvenik, čija je reč mnogo vredela u sandžakbegovoj okolini i koji je, svojim ugledom, vršio veliki uticaj na rešavanje važnijih pitanja u provinciji. Zbog toga su neki hercegovački sandžakbegovi na taj položaj i postavljali, ponekad, svoje rođake, na primer 1574. godine, kad je Sinan-beg, za svog kapidžibašu postavio svog nećaka¹. Na takvom položaju on je po sandžakbegovom nalogu, a u skladu sa svojim ugledom i rangom, povremeno svršavao razne poslove i obavljao misije koje su mu poveravane. Dubrovački spisi zatiču kapidžibašu i na njegovoj stalnoj dužnosti u dvoru i na njegovim posebnim poslovima koje je, od vremena do vremena obavljao.

U uputstvima koje je dubrovačka vlada izdavala svojim poklisarima, kad ih je s godišnjim haračom upućivala na Portu, redovno se navodi naređenje poslanicima da svrate kod hercegovačkog sandžakbega, zatraže od njega pratnju za obezbeđenje harača, i da tom prilikom daruju sandžakbegu 100 dukata, a njegovom kapidžibaši jedan srebrn poslužavnik². Pored toga, u tim uputstvima nalaže se još poslanicima da, ako sandžakbeg bude odsutan, preporučie kapidžibaši Dubrovčane i od njega potraže pratnju³. »Kapidžibaši hercegovačkog sandžakbega«, kaže se u jednom uputstvu, »darovaćete srebrn poslužavnik učvršćujući ga time u ljubavi i dobroj volji koju je uvek pokazivao prema nama.«⁴ Smisao ovog dara — ovom prilikom darovani su redovno samo sandžakbeg i kapidžibaša — bio je, čini se, u tome što je sandžakbeg poveravao kapidžibaši brigu oko obezbeđenja pratnje dubrovačkim poslanicima, i to u oba pomenuta slučaja. Ovi navodi, u svakom slučaju, svedoče i o kapidžibašinom posebnom ugledu koji je uživao na sandžakbegovom dvoru, kao

⁴⁶ Cons. Rog. LIV, 257'.

⁴⁷ Isto, XLV, 75.

⁴⁸ Isto, XLVIII, 97.

⁴⁹ Cons. Rog. LXII, 274'.

² Lett. di Lev. passim.

³ Na primer: Lett. di Lev. XIX, 95, 116', 163, 182'; XX, 225, 228' i d.

⁴ Isto, XXXVI, 66.

dostojanstvenik koji je, posle svog gospodara, imao najviši rang. Kapidžibaša se pominje i u drugim uputstvima uručivanim dubrovačkim poslanicima; redovno u onim koja su izdavana poslanicima upućivanim sandžakbegu. Tom prilikom poslanici su, pored dara sandžakbegu i njegovom čehaji (dubrovački stav prema čehaji kao sandžakbegovom sekretaru ne mora značiti da je on imao viši rang od kapidžibaše), uvek predavali i dar kapidžibaši⁵. Kad je bilo u pitanju obavljanje nekog posla, i kad se osećala potreba za nečijom jačom podrškom, dubrovački poslanici su se na prvom mestu obraćali za pomoć kapidžibaši. Tako se u uputstvu, odobrenom na tajnoj sednici vlade od 8. maja 1560. godine, nalaze poslanicima da se »nasamo ili u tajnosti« sastanu sa kapidžibašom i tom prilikom da ga zamole da on, o poslu radi kojeg su poslati, razgovara sa sandžakbegom. »... Nastojte da razgovarate odvojeno sa čehajom, a odvojeno sa kapidžibašom, i to tajno sa obojicom...«, pisala je vlada. »S kim ćete prvo od njih razgovarati, prepuštamo to vašem sudu.«⁶ U slučaju da sandžakbeg, ili njegov zastupnik, nisu u sedištu svoje provincije, vlada je nalagala svojim poslanicima da se, ako je u pitanju neki hitan posao, prvo obrate kapidžibaši. Takav slučaj se dogodio 1565. godine, kad je vlada naredila svojim poslanicima da, ako ne nađu sandžakbega ili njegovog kajmakama, uruče kapidžibaši vladino pismo u kome se, pored ostalog, nalazilo obaveštenje o kretanju hrišćanske flote⁷.

Hercegovački namesnici su ponekad postavljali svoje kapidžibaše za svoje zastupnike, tj. kajmakame, odn. muselime, u sandžaku. Tako je mesto Mehmed-bega Isabegovića upravljao Hercegovačkim sandžakom, od 1513. do juna 1515. godine, njegov kapidžibaša⁸.

Sandžakbeg je često upućivao svog kapidžibašu ili samo kapidžiju, kako je reč o nekom poslu manjeg značaja, u razne misije. On je često po svom kapidžibaši, obaveštavao Dubrovčane o svom stupanju na dužnost hercegovačkog sandžakbega. Tim povodom su uputili u Dubrovnik svoje kapidžibaše Sinan-paša 1504, Kasum-beg u maju 1512, a Mehmed-beg Isabegović u aprilu 1513. godine⁹.

Mehmed-beg Isabegović je, 1508. godine, uputio u Dubrovnik svog kapidžibašu i zbog toga da, čini se, pregovara s vladom da ona pošalje svoje majstore i brodove za opravku novskih utvrđenja, koja je te godine otpočeta¹⁰. Sledeće, 1509. godine, Mehmed-beg je opet uputio svog kapidžibašu da preda vladi bogate darove »u vrednosti oko 100 dukata« i da je obavesti da mu se rodila kći¹¹. Svog kapidžibašu uputio je u Dubrovnik i Mehmed-beg Obrenović 1511. godine, stoga je vlada odlučila da odgovori sandžakbegu na zahteve koje je izneo ovaj kapidžibaša¹². Kad se, 1518. godine, Mehmedbeg Dautpašić vratio s vojnog pohoda na Siriju, obavestio je on o ovome Dubrovčane po svom kapidžibaši Hasanu, kome je, pored toga, naredio da od vlade traži na zajam tekstila i druge robe u vrednosti od 30.000 aspri¹³. Kasum-paša je, 1519. godine, poslao vladi po svom kapidžibaši dar i obavestio je o svom dolasku u Novi¹⁴. Isto tako

⁵ Vid. str. 97.

⁶ Secreta II, 55-55'.

⁷ Lett. di Lev. XXIX, 271-1'.

⁸ Vid. odeljak o kajmakamu.

⁹ Vid. str. 90.

¹⁰ Cons. Rog. XXXI, 45'.

¹¹ Isto, XXXI, 89'.

¹² Isto, XXXII, 23'.

¹³ Isto, XXXIV, 235.

¹⁴ Isto, XXXV, 71'.

¹⁵ Isto, XXXVI, 287'.

¹⁶ Detta I, 73', 80'.

je i Mehmed-beg, 1522. godine, poslao iz Mostara svog kapidžibašu s darovima povodom svog pobeonosnog povratka s vojne¹⁵. U martu i julu 1545. godine jedan kapidžibaša se zadržao u Dubrovniku osam dana¹⁶; u decembru 1547. godine Sinan-paša je poslao svog kapidžibašu koji je u Dubrovnik stigao s nekolicinom svojih kapidžija¹⁷, od kojih se jedan zadržao u gradu 35 dana, ali nismo mogli utvrditi kakvim poslom¹⁸; u avgustu 1549. godine kapidžibaša je doterao u Dubrovnik neku stoku, ali, s obzirom da se, tom prilikom, zadržao u gradu pet dana, mislimo da to nije bio jedini razlog njegovog dolaska¹⁹. Ovaj isti kapidžibaša je dolazio u Dubrovnik i 1550. godine i tražio od vlade da pošalje »neke stvari« sandžakbegu, pa je vlada odlučila da mu izađe u susret²⁰. Sandžakbeg je, 1558. godine, poslao u Dubrovnik svog kapidžibašu da tu preuzme neke odbegle turske podanike, pa je vlada, spremna da ih zaštiti, odlučila na svojoj sednici od 2. jula da pregovara s kapidžibašom o njihovom otkupu²¹. U februaru 1555. godine stigli su u Dubrovnik vojvoda bosanskog paše i kapidžibaša hercegovačkog sandžakbega s pismima svojih gospodara i pred vladom izneli optužbe protiv jednog dubrovačkog poslanika²². Sandžakbegovi su kasnije upućivali u Dubrovnik svoje kapidžibaše: u maju 1576²³, u septembru 1577²⁴, u februaru 1580²⁵, u oktobru 1582. godine, kad je došao sa čauš-bašom²⁶. Tokom 1583. godine sandžakbeg je dva puta slao svog kapidžibašu po cekine u Dubrovnik²⁷. Hercegovački sandžakbegovi su ponekad, verovatno u onim slučajevima kad je trebalo obaviti neki značajniji posao, slali svoje kapidžibaše i u druge države, naročito u Mletke. Tako je, sredinom maja 1557. godine, stigao u Dubrovnik jedan kapidžibaša s pismom i preporukom svog gospodara i zatražio od vlade da ga prebaci do Mletaka, pa je ona na sednici od 17. maja odlučila da mu obezbedi brod²⁸. Dva dana kasnije, 19. maja, vlada je pozvala ovog kapidžibašu na razgovor, a zatim mu je darovala 25 dukata²⁹. Pošto je kapidžibaša, čini se, izrazio želju da mu vlada udesi bezbedno putovanje i da s njim pošalje nekog svog čoveka koji će mu u stranom svetu pomoći da obavi svoju misiju, vlada je, verovatno revoltirana, 20. istog meseca, odlučila da se kapidžibaši ponude tri brigantina i da se onaj, koji on izabere, naoruža topovima. Sem toga, vlada je na istoj sednici odlučila da s kapidžibašom pošalje i svog poslanika Dživa Gradića³⁰.

Po shvatanju Dubrovčana kapidžibaša je imao rang i obavljao je one funkcije koje su na dvorovima zapadnih hrišćanskih vladara imali majordomi. To se vidi iz jedne vladine odluke izglasane u Veću umoljenih sredinom marta 1552. godine da se bez naplate carine pošalje roba koju je tražio majordom hercegovačkog sandžakbega³¹. Ipak, oni su za njega najčešće upotrebljavali turske nazive: *capicibassa*, ponekad *capiciagha*, a za kapidžije — *capizi*.

¹⁷ Isto, 151'.

¹⁸ Isto, 153.

¹⁹ Isto, 198.

²⁰ Cons. Rog. XLIX, 267'.

²¹ Secreta II, 30.

²² Cons. Rog. LII, 217'.

²³ Detta IV, 72.

²⁴ Isto, 95.

²⁵ Isto, 245.

²⁶ Isto, 411; Cons. Rog. LXVII, 60.

²⁷ Detta IV, 419, 423.

²⁸ Cons. Rog. LIV, 7'.

²⁹ Isto, 9.

³⁰ Isto, 11'.

³¹ Cons. Rog. LI, 67.

KAPIDŽILAR ČEHAJA

Na dvoru hercegovačkog sandžakbega kapidžilar čehaja je bio onaj funkcioner kome je sandžakbeg poveravao razne diplomatske misije ili nadzor nad izvršenjem svojih odluka i naređenja viših vlasti. Na osnovu dubrovačke građe nije nam moguće utvrditi da li su svi hercegovački namesnici, tokom XVI veka, imali svoje kapidžilar čehaje ili se on javlja na dvorovima samo pojedinih namesnika. Arhivske vesti uopšte ne pominju ovog visokog funkcionera u prvoj polovini XVI veka, a i kasnije veoma retko govore o njemu. Ako se uzmu u obzir njegove funkcije i ugled, mislimo da bi Dubrovčani, prirodom svojih odnosa s hercegovačkim namesnicima, morali da stupaju u kontakt i s njegovim kapidžilar čehajom i da od njega, kao nadzornog organa, traže pomoć, koju su, uostalom, kad se ukaže potreba, tražili i od mnogo nižih funkcionera. Iz toga je moguće zaključiti da se, možda, ustanova kapidžilar čehaje javlja znatno kasnije na dvorovima pokrajinskih namesnika, ili da je od volje samog sandžakbega zavisilo da li će na svom dvoru imati i svog kapidžilar čehaju. Prvi pomen o kapidžilar čehaji hercegovačkog sandžakbega potiče iz 1554. godine, kad je na sednici Veća umoljenih od 9. januara rešeno da se daruje »kapidžilar čehaja (*capizillar chiecaia*) hercegovačkog sandžakbega koji je došao u Dubrovnik i darovao knezu uzde u vrednosti od jednog dukata«¹; tu se, međutim, ne kaže kakvim je on poslom dolazio u Dubrovnik. U martu 1582. godine došli su u Dubrovnik kapidžilar čehaja i čaušbaša hercegovačkog sandžakbega². Kapidžilar čehaja je tom prilikom pregovarao s vladom da ona nabavi tkanine za račun sandžakbega³. U Dubrovnik je, 2. januara 1596. godine, došao kapidžilar čehaja koji je dubrovačkoj vladi uložio protest što njegovom gospodaru Mehmed-begu nije uputila poslanstvo kad je, u decembru 1595. godine, dolazilo na Neretvu⁴.

Sandžakbeg je poveravao kapidžilar čehaji i nadzor nad izvršenjem onih njegovih naređenja koja je trebalo provesti na celom području sandžaka. U uputstvu izdatom 4. maja 1565. godine dubrovačka vlada je naredila svojim poslanicima da zamole hercegovačkog sandžakbega da naredi svim svojim vojvodama da dozvole Dubrovčanima dovoz hrane i druge robe u Dubrovnik⁵. Pošto je očekivala da će sandžakbeg narediti svom kapidžilar čehaji da ovo provede, vlada je naložila svojim poslanicima da o tome s njim razgovaraju i predaju mu dar⁶.

DIVAN-JAZIDŽIJA

Među najuticajnijim funkcionerima i najbližim saradnicima hercegovačkog sandžakbega jedno od najviših mesta pripadalo je divan-jazidžiji. Osnovne funkcije divan-jazidžije bile su da kao sekretar divana beleži njegove odluke i da kao šef sandžakbegove kancelarije, zajedno sa svojim pisarima, jazidžijama, vodi prepisku s Portom, s nižim provincijskim organima i sa stranim državama, Mlečanima i Dubrovčanima naro-

¹ Cons. Rog. LII, 31'.

² Detta IV, 367.

³ Cons. Rog. LXVI, 211'.

⁴ Lett. di Lev. XXXIX, 18.

⁵ Isto, XXIX, 282'.

⁶ Isto, 282'.

čito. U jednom pismu Hasan-paše Prođovića iz 1573. godine upućenom njegovom povereniku, koji je za njegov račun prikupljao špijunske izveštaje u Dubrovniku, Hasan-paša se hvalio da ima ljude koji »umeju čitati i latinski, i srpski, i njemački i mađarski«¹. Zbog važnih poslova koje su obavljali, neke divan-jazidžije javljaju se kao veoma poverljivi i bliski sandžakbegovi saradnici koje oni, ponekad, postavljaju i za svoje čehaje, kao što je to učinio, 1525. godine, Mehmed-beg Alibegović². Razumljivo je da su Dubrovčani uvek bili voljni da uspostave srdačne odnose s divan-jazidžijom kome je bilo povereno da pravno formuliše sve sandžakbegove odluke koje su se ticale Dubrovčana, a od pravne formulacije, od naizgled beznačajnih stilskih promena, često je zavisilo kako će neka odluka biti sprovedena, odn. kakvo tumačenje će dobiti. Zato se u spisku darova koje su dubrovački poslanici, koji su išli na poklonjenje, predavali sandžakbegu i njegovim saradnicima, odmah posle pokloničehaji i kapidžibaši navodi peškeš divan-jazidžiji, ili kako su ga Dubrovčani ponekad nazivali »*jasagia principale*«³. U uputstvima, pak, koja je vlada izdavala onim svojim poslanicima koje je upućivala sandžakbegu da obave neki posao, divan-jazidžiji je davano mesto ispred kapidžibaše⁴.

Slično čehaji, divan-jazidžija je neposredno učestvovao u ševanju svih važnijih pitanja pokrajinske uprave, a o nekima od njih, verovatno u saglasnosti sa sandžakbegom i znanjem čehaje, i sam je odlučivao. Zbog toga je na sednici Veća umoljenih od 13. maja 1541. godine i donesena odluka da se divan-jazidžiji hercegovačkog sandžakbega pošalje naročiti dar »kako bi završio naše poslove«⁵.

Pored poslova koje je obavljao na njegovom dvoru, sandžakbeg je često poveravao divan-jazidžiji i, preko njega, njegovim pisarima, jazidžijama, i razne, najčešće privatne misije. Tako je Mehmed-beg Isabegović poslao 1513. godine u Dubrovnik jednog jazidžiju da pregovara s vladom oko nabavke »nekih stvari«, pa je vlada odlučila da mu ih pošalje na poklon⁶. Godine 1539. uputio je hercegovački sandžakbeg, iz Novog, jazidžiju u Dubrovnik, ali nismo mogli utvrditi kakav posao je bio u pitanju⁷. Jazidžija je, nekim poslom, dolazio u Dubrovnik, u pratnji čauša, i 1549. godine⁸. I Malčoć-beg je, 1562. godine, poslao u Dubrovnik jednog svog jazidžiju⁹. Ovde se može pomenuti i zanimljiv slučaj kad je, 1523. godine, smederevski sandžakbeg Bali-beg Jahjapašić uputio u Dubrovnik, služeći se posredovanjem hercegovačkog namesnika, svog jazidžiju da s dubrovačkom vladom pregovara o nekom roblju¹⁰. U Dubrovnik su, isto tako, stizale jazidžije raznih drugih turskih prvaka ili su im Dubrovčani slali poklone. U pitanju su: jazadžija novskog vojvode Sulejmana (1506)¹¹; jazidžija kadije mufetiša koji je preveo u turski jezik carinsku knjigu s pečatom i potpisom kadije (1520)¹²; jazidžija »koji je došao s Porte«

¹ Aleksa Ivić, *Pisma Hasan-paše hercegovačkog iz god. 1573*. Spomenik SAN 49, Beograd 1923, 22.

² Cons. Rog. XXXVII, 293.

³ Vid. str. 97.

⁴ Na primer: Lett. di Lev. XXIX, 263; XXX, 87; XXXVIII, 241-2.

⁵ Cons. Rog. XLV, 89.

⁶ Isto, XXXII, 271.

⁷ Isto, XLIV, 177.

⁸ Isto, XLIX, 14'.

⁹ Isto, LVI, 162'.

¹⁰ Isto, XXXVII, 134'.

¹¹ Isto, XXX, 167'.

¹² Isto, XXXV, 228.

¹³ Isto, XXXVII, 279'.

¹⁴ Isto, XXXIX, 204.

(1525)¹³; jazidžija Derviš-čelebije (1529)¹⁴; jazidžija »vrhbosanskog sandžaka« (1529)¹⁵; »trebinjski jazidžija« (1540)¹⁶; »neretljanski jazidžija koji je došao da se uredi pitanje mesta gde je podignuta slanica na Neretvi« (1577)¹⁷; jazidžija velikog vezira (1555)¹⁸.

ČEŠNEGIR

U ceremonijalu, koji je vladao na sultanovom dvoru, češnegiru je bilo povereno staranje oko careve trpeze: on je kušao jela koja su zatim iznošena pred cara. Kako je ceremonijal na sandžakbegovom dvoru izgrađen po ugledu na uređenje sultanova saraja, na njemu se nalazio i češnegir u prvom redu kao funkcioner koji se stara oko sandžakbegove trpeze. Češnegir je pripadao redu najviših dostojanstvenika sandžakbegovog dvora; prema ranglisti koju su sastavljali Dubrovčani dolazio je na peto mesto, posle sandžakbega, čehaje, divan-jazidžije i kapidžibaše. Pored ove dužnosti, hercegovački namesnici su poveravali češnegiru i druge poslove i često ih slali u razne misije kao svoje poslanike i emisare. Tako je Kasum-beg, u februaru 1510. godine, poslao u Dubrovnik svog češnegira koji je obavestio dubrovačku vladu da je njegov gospodar imenovan za hercegovačkog sandžakbega¹. Istim povodom poslao je svog češnegira i Malkoč-beg, u novembru 1562. godine². Kasum-paša je, 1518. godine, uputio u Dubrovnik svog češnegira sa sultanovim pismom poslatim povodom njegove pobeđe nad Safevijem³. I 1521. godine dolazio je u Dubrovnik češnegir i pregovarao s vladom oko nabavke nekih stvari za sandžakbega⁴. Na vladinoj sednici od 23. jula 1572. godine odlučeno je da se prizna knezu 40 dukata izdatih za troškove i darove češnegirbaši hercegovačkog sandžakbega »*pro compositione garbulii ab eo nobis moti*«⁵. Reč je, u stvari, oko vladinih troškova na dvoru Hasan-paše Prodovića i njenih upornih nastojanja da otklanjanjem raznih spletki, kao što je i ova koju je pokrenuo češnegir, pripremi mogućnosti za uklanjanje jasaka.

Slično drugim dostojanstvenicima i funkcionerima sandžakbegovog dvora, i češnegir je ponekad doterivao stoku na prodaju u Dubrovnik, kao, na primer, 1556. godine, kad je doterao čehajinu stoku⁶, ili 1571. godine, kad je došao u Dubrovnik i, uz put, dognao sandžakbegovu stoku⁷, samo, mislimo, to nije bio jedini razlog njegovog dolaska u Dubrovnik, nego mu je to bio uzgredan posao.

HAZNADAR

Dubrovačke arhivske vesti o haznadaru, sandžakbegovom rizničaru, veoma su oskudne. Ova činjenica možda se najbolje može objasniti

¹³ Isto, 256'.

¹⁴ Isto, XLIV, 277.

¹⁵ Isto, XLVII, 1.

¹⁶ Isto, LIII, 76'.

¹ Cons. Rog. XXXI, 188'.

² Isto, LVI, 53.

³ Isto, XXXIV, 275.

⁴ Isto, XXXVI, 16.

⁵ Isto, LXI, 117.

⁶ Isto, LIII, 247'.

⁷ Isto, LX, 168.

time što Dubrovčani nisu bili mnogo zainteresovani haznadarovim uslugama, a njegova nadležnost nije se znatnije podudarala sa onim poslovima koji su Dubrovčani vezivali za Hercegovinu. Šaljući poklone sandžakbegu i njegovim dostojanstvenicima, Dubrovčani su redovno izostavljali njegovog haznadara. U januaru 1593. godine dubrovački poslanik kod hercegovačkog sandžakbega Stijepo Kabužić imao je težak zadatak da oslobodi svoj grad jasaka koji je proveden u tom delu Turske, pa se, pored ostalih, obratio za pomoć i sandžakbegovom haznadaru i obdario ga velikim poklonom. Kad je ovaj, na to, primetio da mu poslanik nije doneo poklon u tkaninama kao ostalim dostojanstvenicima, Kabužić je, prema savetu svoje vlade, odgovorio da ne postoji običaj darivanja haznadara i zamolio ga da ne unosi tu štetnu novinu¹.

Haznadar hercegovačkog sandžakbega, u građi kojom raspolazemo, prvi put se pominje 1508. godine, i to u odluci Veća umoljenih od 2. juna da se daruje haznadar krajiškog sandžakbega koji je došao u Dubrovnik »*pro faciendo ducatos auri*«². Ovaj podatak, međutim, jasno ukazuje na haznadarevu dužnost da se stara o novčanim pitanjima, kao što je, na primer, nabavka određene valute. U nekim slučajevima, čini se, kad bi sandžakbeg, u skladu s opštim portinim naređenjem zabrane izvoza srebra iz Turske, zadržao dubrovačkim trgovcima srebrn novac, njihova vlada je darivala i haznadara, kao 1538. godine, početkom rata između Turske i Svete lige, kad je, na sednici vlade od 13. jula 1538. godine, izuzetno odlučeno da se daruje i haznadar³.

Zanimljivo je da sandžakbeg nije svom haznadaru poveravao nikakve misije koje bi ga odvojile od njegove osnovne dužnosti, kao što je to činio sa svim drugim funkcionerima. Dubrovačka građa uopšte ne pominje haznadara kao sandžakbegovog emisara. Izuzetak je slučaj koji smo naveli, ali i tada je haznadar došao zbog novca. Samo i u takvim slučajevima sandžakbegovi su se radije koristili uslugama drugih funkcionera, kao kapidžija, čauša i drugih.

IMRAHOR

Slično haznadaru, i imrahor, nadzornik sandžakbegove konjušnice, dolazi u red onih sandžakbegovih dvorana s kojima su Dubrovčani veoma retko dolazili u dodir. U spiskovima darova koji su njihovi poslanici predavali na sandžakbegovom dvoru uopšte se ne pominje dar imrahoru. Međutim, retke vesti koje ga pominju ipak svedoče da je on, pored svoje osnovne dužnosti, obavljao i niz drugih, koje mu je, od vremena do vremena, poveravao njegov gospodar. Tako je 1509. godine pratio kao vodič dubrovačkog poslanika na putu od Foče do Dubrovnika¹, ali mu je sandžakbeg tom prilikom naložio da pregovara sa vladom oko nabavke tkanina, što je obavljeno². Godine 1554. dubrovačka vlada je odlučila da, pored ostalih na sandžakbegovom dvoru, daruje i imrahorbašu, svakako zbog nekog posla koji je s njim trebalo svršiti³.

¹ Lett. di Lev. XXXVIII, 32-33.

² Cons. Rog. XXXI, 21.

³ Isto, XLIV, 61.

¹ Cons. Rog. XXXI, 76.

² Isto, 77.

³ Isto, LII, 177.

ŠAHINDŽIBAŠA

U turskom visokom društvu u XVI veku bio je veoma omiljen lov sokolima i jastrebovima. I na dvoru hercegovačkog sandžakbega lov je bio uobičajena ratnička razonoda i zabava na koju je trošeno mnogo novaca, naročito za nabavku dobro dresiranih pasa i sokolova. Zbog toga je i tu uvek bilo po nekoliko sokolara, šahindžija, koji su se, pod komandom svog starešine, šahindžibaše, starali o nabavci, čuvanju i dresiranju sokolova. Koliko su turski dostojanstvenici cenili dobrog sokola svedoči i slučaj koji se dogodio, u novembru 1575. godine, kad je neki Arapin, rob Resul-age iz Novog, oteo u Konavlima jednog sokola ptičaru dubrovačkog kneza i odneo ga svom gospodaru u Novi. Oko ovoga je nastao veliki spor koji je rešen tek posle znatnih izdataka dubrovačke vlade¹. Dubrovnik je, u XVI veku, stalno snabdevao svoje susede sokolima, isto kao što je, zbog svoje obaveze da potkralju Napulja svake godine šalje na dar 12 sokolova, organizovao službu lovaca i dresera ovih dragocenih ptica. Tako je, na primer, u junu 1546. godine, hercegovački sandžakbeg poslao »neke svoje ljude« da od vlade traže sokole²; 1576. godine ponovo su neki »sandžakbegovi Turci« dolazili po sokole³; 1579. godine tim poslom je dolazio i jedan vojvoda⁴; 1581. godine vlada je u dva navrata gostila sandžakbegove ljude koji su dolazili po sokole⁵. U jednom slučaju, 1580. godine, dolazio je u Dubrovnik po sokole i sam šahindžibaša, pa je vlada odlučila da ga posebno daruje⁶.

KONAKDŽIJA

Iz same prirode sandžakbegovih obaveza vidi se da se on vrlo često selio iz mesta u mesto. Briga oko smeštaja prilikom tih čestih putovanja pripadala je njegovom konakdžiji. Međutim, i pored toga što je svaki sandžakbeg morao imati svog konakdžiju, u dubrovačkoj građi su vesti o njemu veoma oskudne. Jedini pomen konakdžije na koji smo tu naišli nalazi se u pismu koje je vlada, 31. decembra 1594. godine, uputlia svojim poslanicima koji su se nalazili kod sandžakbega; srećom se iz tog jedinog podatka može videti suština njegovih obaveza. »Pomenuti Gospodin sandžakbeg je otišao s Neretve i krenuo ka Novom«, pisala je vlada svojim poslanicima. »Stigavši u Trebinje, on je poslao ovamo svog konakdžiju da nas upozna sa svojom namerom da nas poseti i da učvrsti s nama dobro prijateljstvo. Zbog toga traži da mu pripremimo stan i sve ostalo što je potrebno«. Vlada je, svakako, saopštila konakdžiji da je izvan običaja da hercegovački sandžakbegovi dolaze u Dubrovnik. Ona ga je upoznala i sa onim što bi ga moglo više interesovati: da u gradu nema dovoljno mesa, ječma i sena »i svih onih stvari koje su potrebne da sandžakbeg bude primljen i počašćen onako kako to želimo i kako to odgovara njegovoj veličini...«¹

¹ Lett. di Lev. XXXIII, 28-9'.

² Detta I, 107'.

³ Isto, IV, 22, 139.

⁴ Isto, 196.

⁵ Isto, 321, 436.

⁶ Cons. Rog. LXV, 229'.

¹ Lett. di Lev. XXXVIII, 247-8.

ČAUŠ

U službi hercegovačkog sandžakbega bilo je, u vremenu o kome je reč, uvek po nekoliko čauša koji su pod komandom svoga starešine, čaušbaše, obavljali niz poslova. Oni su vršili dužnost policije, obezbeđivali red prilikom povorki, izvršavali telesne kazne, služili kao glasnici i izvršioi sandžakbegovih zapovesti.

U ulozi sandžakbegove policije čauši se u dubrovačkim dokumentima javljaju redovno onda kad je trebalo sprovesti nekog zatvorenika turskog podanika koga su Dubrovčani zatvorili po svom nahođenju — na to su imali prava ako je on učinio kakav težak prekršaj, kao što je ubistvo, razbojništvo, falsifikovanje novca, i to, svakako, na teritoriji Republike, ili ako je to sandžakbeg od njih zahtevao. Čauši su takvog prekršioaca odvodili na sud i izvršavali kaznu nad njim. Tako je, na primer, 1523. godine vlada odlučila »da čaušu hercegovačkog sandžakbega preda Aliju Turčina, uhapšenog na zahtev pomenutog sandžakbega«¹. Sličnim povodom dolazio je u Dubrovnik i jedan čauš 1543. godine, i to »*cum duobus eius sociis*«². Nekog ubicu Turčina vlada je predala čaušu i 1547. godine³. Dubrovačka vlada je i sama tražila od sandžakbega da pošalje čauša u težim ili hitnim slučajevima, kao 1549. godine, kad se u njenoj odluci ističe da je čauš, »*ad instantiam nostram*«, došao po nekog vlaha koji je izvršio ubistvo u Konavlima⁴. U jednom slučaju, 1561. godine, vlada je pisala svojim poslanicima da su neki ljudi iz Trnova doveli u Dubrovnik dva zarobljenika, pa, kako su to učinili njegovi ljudi, neka poslanici o svemu ovome obaveste sandžakbega i zamole ga da pošalje u Dubrovnik svog čauša da preuzme robove⁵. Sandžakbeg je čaušima poveravao i staranje oko zatvorenika. Kad je, u jednom slučaju, dokazana nevinost nekog dubrovačkog podanika, vlada je na sednici od 5. juna 1542. godine odlučila da piše u Mostar čaušu hercegovačkog sandžakbega da tog podanika oslobodi navodeći da je on, zajedno sa svojom barkom i vinom, koje je prevezio, zadržan u Gabeli⁶. Čauši su, čini se, prisustvovali suđenju i odmah izvršavali kazne. To zaključujemo iz činjenice što su, ponekad, dolazili u Dubrovnik zajedno sa novskim kadijom, verovatno povodom nekog slučaja koji je trebalo rešiti na mešovitom sudu. Tako su, novski kadija, njegov naib i čauš hercegovačkog sandžakbega zajedno došli u Dubrovnik 1557. godine⁷. To se vidi i iz odluke Veća umoljenih od 12. jula 1558. godine da se potvrdi prijem tri sidžila koja je izdao novski kadija o slučaju nekog Bugarina i njegove žene koji behu predati kadiji i čaušu hercegovačkog sandžakbega⁸. Iz navedenih slučajeva moglo bi se zaključiti da se jedan od sandžakbegovih čauša često nalazio kod novskog kadije, verovatno zbog toga da bi optužene izvodio pred sud i izvršavao kazne. Čini se da je dubrovačka vlada jednom takvom čaušu i uputila, zbog takve njegove uloge, 1564. godine, jednog svog čoveka da razgovara sa njim o oslobođenju, ili otkupu nekih Dubrovčana koje su zarobili turski gusari⁹. Čauši se i kasnije javljaju kod otkupa zaroblje-

¹ Cons. Rog. XXXVII, 61'.

² Isto, XLVI, 161'.

³ Isto, LXVIII, 87.

⁴ Isto, XLIX, 50', 52'.

⁵ Secreta II, 76'.

⁶ Cons. Rog. XLV, 274'.

⁷ Isto, LIV, 31'.

⁸ Isto, 168.

⁹ Isto, LVII, 53'.

nika. Tako je vlada, 1572. godine, tražila od sandžakbega da on pošalje jednog čauša u Novi da posreduje oko otkupa dubrovačkih podanika koje su zarobile turske bireme na Mljetu¹⁰.

Jedna od stalnih dužnosti čauša bila je da prate dubrovačke poklisare koji su išli na Portu. »Tražićete od hercegovačkog sandžakbega« — nalaze se redovno u uputstvima koja je vlada izdavala svojim poklisarima — »da vam radi obezbeđenja harača da jednog čauša koji će vas pratiti do Carigrada.«¹¹. Čauši su pratili i dubrovačka poslanstva koja su išla bosanskom i hercegovačkom sandžakbegu. Vlada im je, za ovu službu, plaćala sve putne troškove i, sem toga, davala im je naročite nagrade¹². »Kad stignete u Carigrad, darovaćete čaušu hercegovačkog sandžakbega koji vas je pratio na putu 17 dukata i, sem toga, daćete mu još 4 dukata za trošak«, navodi se obično u uputstvima koja je vlada izdavala poklisarima harača¹³. Čauši su, najzad, pratili i poslanstva zapadnih država koja su, preko Dubrovnika i Hercegovine, išla na Portu. Tako je, 1538. godine, čauš hercegovačkog sandžakbega došao u Dubrovnik da otprati do Carigrada francuskog poslanika¹⁴, u junu 1546. godine čauš je otpratio i portugalskog poslanika¹⁵, u septembru iste godine francuskog poslanika¹⁶, u maju 1577. godine došao je po poslanika kneza Toskane¹⁷, a u decembru 1578. godine pratio je opet francuskog poslanika¹⁸.

Hercegovački namesnici su slali po svojim čaušima razna obaveštenja, naredbe i isprave. Čini se, međutim, da su čauši donosili samo onu važniju poverljivu prepisku i značajnije naredbe, u prvom redu one koje je trebalo odmah izvršiti. Tako je, 1548. godine, čauš predao dubrovačkoj vladi sandžakbegovo pismo i Portin hućum¹⁹. Godine 1550. hercegovački sandžakbeg je uputio svog čauša da obavesti vladu o novoj sultanovoj pobjedi, na što je ona odlučila da priredi veselje u gradu²⁰, i, čini se, da po tom čaušu pošalje sandžakbegu odgovor²¹. Sandžakbeg je i 1556. godine poslao Dubrovčanima po čaušu Portin hućum o njihovim brodovima koji krcaju žito po levantskim lukama²². Godine 1557. čauš je doneo sandžakbegovo pismo kojim je ovaj tražio da vlada za njegov račun kupi tkanine²³. Naročito bogat dar — 42 dukata i dosta tkanina — vlada je predala čaušu kad je, 1570. godine, doneo obaveštenje da je njegov gospodar ukinuo jasad²⁴. Zanimljivo je da je, 1571. godine, vlada odlučila da pomogne čaušu hercegovačkog sandžakbega koji je došao u Dubrovnik po tkanine za svog gospodara, pošto su ga, na putu, presreli i opljačkali uskoci²⁵. Hasan-paša Prodović je, 1573. godine, po jednom svom čaušu poslao vladi hućum o provođenju jasaka²⁶. On je »svom vernom čaušu Redžepu« poverio da mu iz Dubrovnika donosi poverljive izveštaje koje je tamo, za njegov račun, prikupljao njegov tajni pove-

¹⁰ Isto, LXI, 170.

¹¹ Lett. di Lev. passim; Cons. Rog. LI, 169' i d.

¹² Cons. Rog. XLII, 222'; XLVIII, 190.

¹³ Na pr.: Lett. di Lev. XXXIX, 278.

¹⁴ Cons. Rog. XLIV, 156'.

¹⁵ Detta I, 109'.

¹⁶ Isto, 116'.

¹⁷ Detta IV, 134.

¹⁸ Isto, 169.

¹⁹ Cons. Rog. XLVIII, 197.

²⁰ Isto, XLIX, 104.

²¹ Isto, 106.

²² Isto, LIII, 165'.

²³ Isto, LIV, 22'.

²⁴ Isto, LX, 49.

²⁵ Isto, 172.

²⁶ Isto, LXII, 152.

renik²⁷. Sinan-beg je, 1575. godine, poslao čauša koji je obavestio vladu o stupanju na presto sultana Murata III²⁸. Godine 1592. čauš je došao u Dubrovnik da promeni novac²⁹.

Ponekad su hercegovački namesnici upućivali svoje čauše, najčešće nekim poluprivatnim poslom, u Mletke i u druge italijanske gradove. Tako je, 1550. godine, dubrovačka vlada stavila na raspolaganje »čaušu hercegovačkog sandžakbega koji je došao sa preporukama« svog gospodara, jedan brigantin da ga preveze do Mletaka i istovremeno je obavestila dužda da je ovaj čauš upućen u Mletke zbog nekih sandžakbegovih poslova³⁰. I 1554. godine vlada je otpremila jednog čauša, koji je kao sandžakbegov glasnik išao u Mletke, i stavila mu na raspolaganje jedan dobro naoružan brigantin³¹. Iz navedenih primera moguće je zaključiti da je sandžakbeg poveravao svojim čaušima samo značajnije poslove, isto kao što im je poveravao i izvršenje sudskih odluka. Da su čauši, u vremenu o kome je reč, bili cenjeni na dvoru hercegovačkog sandžakbega, govori i podatak da se, 1547. godine, pominje u tom zvanju i jedan sandžakbegov sin³².

Dubrovačke arhivske vesti veoma retko govore o čaušbaši. Međutim, i iz tih malobrojnih podataka moguće je zaključiti da on nije bio samo starešina čauša, koji je sandžakbegu i izvršnim vlastima uopšte stavljaao na raspolaganje svoje ljude kao poslednje izvršioce, nego da je i on, ponekad, obavljao poslove slične onim koje su svršavali čauši. Tako je on, 1540. godine, predao dubrovačkoj vladi neko sandžakbegovo pismo³³, a 1576. godine obavestio je vladu da se sandžakbegu rodio sin³⁴.

ULAK

Poštansku službu u Turskoj obavljali su ulaci. Iz dosadašnjeg izlaganja, međutim, vidi se da su hercegovački namesnici veoma često poveravali svoju prepisku raznim službenicima i funkcionerima koji su pripadali njegovom dvoru, a naročito čaušima. U građi kojom raspolažemo ulak se retko javlja. Pominje se, tako, 1526. godine, Portin ulak koji je došao da obavesti okolne provincijske namesnike da se sprema za rat¹; 1537. godine Portin ulak je doneo dubrovačkoj vladi carev hućum²; te iste godine je i bosanski sandžakbeg u dva maha slao Dubrovčanima pisma i portine hućume po svojim ulacima³. Sreću se, najzad, i ulaci hercegovačkih sandžakbegova, 1538. godine, na primer, kad je takav ulak doneo vladi sandžakbegovo pismo⁴, ili 1573. godine, kad je Hasan-paša Prodović pisao svom povereniku u Dubrovnik: »Vaše pismo ću po ulaku poslati na Portu, kao što sam i ona ranija poslao po svom ćehaji«⁵. Međutim, u građi kojom smo se koristili, neuporedivo češće se pominje naziv *nuntius*, očevidno sa značenjem glasnik, donosilac pisma, prema

²⁷ Aleksa Ivić, *Pisma Hasan-paše hercegovačkog iz god. 1573*, 24.

²⁸ Cons. Rog. LXII, 353.

²⁹ Isto, LXXI, 262'.

³⁰ Isto, XLIX, 195.

³¹ Isto, LII, 53', 60'.

³² Isto, XLVIII, 33'.

³³ Isto, XLIV, 275'.

³⁴ Isto, LXIII, 173.

¹ Cons. Rog. XXXVIII, 79'.

² Isto, XLIII, 123.

³ Isto, 172', 186.

⁴ Isto, XLIV, 73.

⁵ Aleksa Ivić, nav. delo, 23.

tome i ulak, ali ne isključivo, jer se ponekad, pod ovim, u osnovi opštim nazivom, skrivao i neki drugi službenik, kao, 1542. godine, kad je to bio kapidžibaša⁶, ili, 1554. godine, češnegir⁷. Ipak je naziv »nuntius«, glasnik, obično bivao neprotumačen. Tako je hercegovački sandžakbeg, 1505. godine, poslao u Dubrovnik neko »verovno pismo« po svom glasniku Ivanu Grupkoviću⁸. Mehmed-beg Isabegović je, 1508. godine, uputio glasnika s pismom kojim je tražio od vlade da mu nabavi »neke stvari«⁹. Kao donosioci pisama i raznih obaveštenja dolazili su glasnici hercegovačkih namesnika i 1512¹⁰, 1513¹¹, 1522. godine¹². Često se pominje i »Turčin koji je doneo sandžakbegovo pismo«¹³ ili, u istoj funkciji, morlak¹⁴, a jednom i »Turčin s Ploča«¹⁵.

Dosadašnjim izlaganjem obuhvatili smo, pored sandžakbega, i one njegove saradnike koji predstavljaju osnovu i, svakako, najznačajniji deo upravnog aparata Hercegovačkog sandžaka. Međutim, u građi kojom raspoložemo pominje se i niz ličnih sandžakbegovih službenika i dvorskih funkcionera koji su, ponekad, pre voljom svog gospodara nego svojim položajem i ugledom, mogli dobivati i značajnije poslove, ali o kojima nije sačuvano dovoljno podataka da bi se na osnovu njih mogla rekonstruisati ta ustanova u celini. Nekim službenicima, najzad, nismo mogli, bilo zbog greške pisara koju je načinio transkripcijom na latinski, odn. talijanski jezik ili zbog lošeg prevoda nekog turskog zvanja na te jezike, utvrditi pravo zvanje. Tako se, na primer, pominju: *sachiander bassa* hercegovačkog sandžakbega koji je, 1573. godine, dolazio u Dubrovnik nekim poslom svog gospodara¹, *circulator*, najverovatnije glasnik, hercegovačkog sandžakbega, 1538. godine², ili *sangibassa*, kome je dubrovačka vlada, verovatno da bi završio neki posao kod sandžakbega, uputila, preko svojih poslanika koji su se nalazili kod sandžakbega, naročiti dar, ali im je istovremeno naredila da taj dar predaju u tajnosti³.

TERZIBAŠA

Dubrovačka arhivska građa ne pominje terzibašu hercegovačkog sandžakbega koji se na njegovom dvoru starao o odeći koja se izgrađuje od čohe, nego samo terzibašu bosanskog paše, a u jednom slučaju i terzibašu brata hercegovačkog bega. Dužnost terzibaše bila je da se stara i o nabavci čohe, što zaključujemo iz činjenice da je bosanski sandžakbeg Feris-beg u dva maha, 1506.⁴ i 1512. godine⁵, slao svog terzibašu u Dubrovnik da pregovara s vladom oko nabavke tkanina. Istim povodom poslao je u Dubrovnik svog terzibašu i Bali-beg Jahjapašić 1521. godine. Godine 1560. došao je u Dubrovnik, opet zbog nabavke tkanina terzibaša Kara-

⁶ Cons. Rog. XLV, 225.

⁷ Isto, XXX, 6.

⁸ Isto, XXXI, 62'.

⁹ Isto, XXXII, 123.

¹⁰ Isto, XXXII, 200.

¹¹ Isto, XXXVI, 198'.

¹² Detta I, 3, 6', 14 i d.

¹³ Isto, 14, 17.

¹⁴ Isto, 75'.

¹ Cons. Rog. LXII, 136.

² Isto, XLIV, 136.

³ Isto, 164.

⁴ Isto, XXX, 180'; XXXII, 102'.

⁵ Isto, XXXVI, 64.

⁶ Isto, LX, 56'.

džoz-bega, brata hercegovačkog sandžakbega Sinan-paše i velikog vezira Rustem-paše⁶.

TIMARNIK

Pored svoje osnovne dužnosti, obavljao je i druge poslove. Godine 1510. dolazio je u Dubrovnik »timarnik hercegovačkog sandžakbega« da preuzme od dubrovačke vlade jednog turskog podanika zatvorenog na sandžakbegov zahtev⁷.

AŠČIBAŠA

Kad je u vreme kiparskog rata, 1571. godine, hercegovački sandžak-beg, u skladu s opštom portinom zabranom izvoza iz Turske proveo jasak, postavio je on u Cernici, a možda i na drugim mestima, svog aščibašu (*achcibassa*) koji je na tom mestu nadzirao sprovođenje ovog jasanya. Zbog toga je vlada na svojoj sednici od 25. jula 1571. godine, i odlučila da pošalje na dar »aščibaši hercegovačkog sandžakbega koji se nalazi u Cernici zbog jasanya« komad tkanine⁸.

SANDŽAKTAR

Pominje se jedino na dvoru Hasan-paše Prodovića, koji ga je 1573. godine, nekim poslom uputio u Dubrovnik⁹.

Godine 1579. dolazio je u Dubrovnik *zivtibassa* hercegovačkog sandžakbega i o vladinom trošku probavio u gradu dva dana¹⁰.

Hercegovački sandžakbeg je, 1576. godine, poslao dubrovačkoj vladi pismo po *pazar-baši* (*pasarbassa*) iz Gabele¹¹.

Sinan-beg je u dva navrata, u julu 1577.¹² i u aprilu 1579. godine, slao nekim poslom svog *hodžu* u Dubrovnik, ali nismo mogli utvrditi o kakvom poslu je reč¹³.

EVNUH. Među ličnim sandžakbegovim službenicima svakako najuglednije mesto pripada evnuhu, čuvaru njegovog harema.

U dosadašnjoj istoriografiji, i stranoj i domaćoj, nije utvrđeno da li su provincijski namesnici, po pravilu, imali svoje evnuhe, ili se oni, možda, javljaju samo izuzetno. Ni građa kojom smo se koristiline daje odgovor na ovo pitanje. Prvi podatak o evnuhu datira oko 1557. godine, kad je neki evnuh Hajdar pozvao u svoj dom dubrovačkog lekara Amatusa Luzitanusa da ga leči, ali se u pomenutom dokumentu ne kaže da li je on sandžakbegov evnuh⁴. Prva sigurna vest potiče tek od oktobra 1582. godine, kad je vlada darovala »evnuha (*eunuco*) hercegovačkog sandžakbega«, koji je nekim poslom došao u Dubrovnik zajedno sa sandžakbegovim kapidžibašom i češnegirom².

⁷ Isto, XXXI, 197.

⁸ Isto, LX, 174.

⁹ Dona Turcarum I, 24.

¹⁰ Detta IV, 235.

¹¹ Isto, 9'.

¹² Isto, 85.

¹³ Isto, 201.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE VERWALTUNGSORGANISATIONEN DES HERZEGOVINISCHEN SANDSCHAKS IM XVI JAHRHUNDERT

In der wissenschaftlichen Literatur wurde die Organisation der politischen Verwaltung einer türkischen Provinz in unseren Ländern bis jetzt nicht gänzlich untersucht und systematisch dargestellt. In dieser Arbeit wird daher versucht auf Grund der Angaben des Archivs von Dubrovnik, der veröffentlichten Quellen und der Literatur, den Verwaltungsapparat des Sandschaks Herzegovina im XVI Jahrh. darzustellen.

Seit seiner Gründung im Jahre 1470, bis zur Gründung des Sandschaks von Klis (1537), war der herzegovinische Sandschak eine ausgesprochene Grenzmark, deren Statthalter über weitgehende Vollmachten verfügten, nicht nur sowohl in militärischer oder politischer Hinsicht, als auch in den Fragen der inneren Verwaltung. Während des ganzen XVI Jahrhunderts war auch das Adriatische Meer der ständige Schauplatz der Kämpfe zwischen den christlichen Mächten und der Türkei. Das war der Grund warum die Herzegovina während dieser Zeit zu einem Zentrum emporwuchs, aus welchem die Porta, durch ihre Statthalter, Kriege, sowie ansehnliche politische und diplomatische Aktionen dirigiert hat. Aus denselben Gründen wurde die Verwaltung des herzegovinischen Sandschaks bis 1580 immer hervorragenden Persönlichkeiten anvertraut.

Mit der Errichtung des bosnischen Paschaluks 1580, dem auch die Herzegovina zuviel, hat sich die Stellung des Sandschaks von Grund aus geändert. Früher, als Sandschak nach dem Paschaluk Rumelien angehörte, war der Einfluss des rumelischen Beglerbegs kaum zu spüren, besonders in den inneren Angelegenheiten des Sandschaks. So z. B. wurde die Lösung der Beziehungen zwischen der Herzegovina und der Republik Dubrovnik völlig dem Sandschak anvertraut, und nur in Fällen der Unstimmigkeiten wurde der Entschluss der Porta überlassen. Die Einsicht der Zentralverwaltung in Konstantinopel in die Angelegenheiten der Provinz war direkt, d. h. die Herzegovina mit dem Sandschakbeg war viel mehr an die Zentralverwaltung als an den zuständigen Beglerbeg gebunden, besonders in den Fragen der inneren Angelegenheiten und der kleineren Kriegsaktionen. Der herzegovinische Sandschakbeg war in den Fragen der inneren Verwaltung von den bosnischen unabhängig. Die Tatsache dass herzegovinische Sandschakbegs in einzelnen Aktionen, besonders in den Angriffen an Kroatien und Ungarn, den bosnischen unterstellt wurden, spricht an sich nichts, weil auch die Statthalter der Herzegovina zeitweise als Serasker einzelner Feldzüge auftraten, besonders jener die auf ihrem Territorium geführt wurden. Die Meinung mancher Forscher dass herzegovinischer Sandschak zu jener Zeit gewissermassen von dem bosnischen abhängig war, ist nicht begründet. Die Verwaltungsakten der herzegovinischen Statthalter sprechen nicht nur von ihrer Selbständigkeit, sondern auch von der Unabhängigkeit gegenüber dem auf der Rangliste der Statthalter höher gestellten bosnischen Sandschakbeg. Erst seit der Gründung des bosnischen Paschaluks wurden

die Rechte der herzegovinischen Sandschakbegs eingeschränkt; ihre Vollmachten gegenüber Dubrovnik, zum Beispiel, gaben ihnen seither keine Möglichkeit der selbständigen Aktionen, und alle Wirtschaftlichen wie auch politischen Fragen wurden nunmehr im Sitz des bosnischen Pascha erörtert, anstatt in Foča oder Plevlja.

Die Verwaltung des herzegovinischen Sandschaks war nach dem bekannten Schema organisiert: der Vorstand war ein kaiserlicher Statthalter, der Sandschakbeg, die Rechtspflege war den Kadis anvertraut, und die Finanzen hat die Zentralverwaltung beibehalten. Es sind aber dabei gewisse Besonderheiten zu bemerken, die auf der geographischen Stellung des herzegovinischen Sandschaks fussen, und die besonders durch die Nachbarschaft der Republik Dubrovnik bedingt sind, mit welcher er besondere ökonomische und politische Interessen gehabt hat. Die türkischen Funktionäre in der Herzegovina hatten darum über spezielle Vollmachten verfügt, die der Verwaltung in anderen Provinzen nicht zuteil wurden. Die Nachrichten aus dem Archiv von Dubrovnik über die türkische Administration in der Herzegovina, und über die speziellen Geschäfte, sind sehr reich, und gestatten einen ausführlichen Überblick über alle ihre Institutionen während ihrer Erschaffung und Entwicklung — besonders im XVI Jahrhundert — als die zentrale Macht immernoch genug stark war um die Tätigkeit ihrer Provinzialorgane zu beaufsichtigen.